

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Τόμος 3ος

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

*Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και
Θρησκευμάτων*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Άγαλμα του Ραμσή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου (αριστερά). Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοστεφανούμενου εφήβου από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΣΤΡΑΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

Τόμος 3ος

Συγγραφέας
ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ. Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης
ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ.,
καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών
ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ.,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.
ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ.,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο:
ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ,
δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

2.2 Αρχαϊκή εποχή (750-480 π.Χ.)

Οι ερευνητές της ελληνικής αρχαιότητας ονομάζουν συμβατικά αρχαϊκή την περίοδο από τα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ. μέχρι και την πρώτη εικοσαετία του 5ου αι. π.Χ., γιατί αυτή ήταν η εποχή της προετοιμασίας και των απαρχών της οικονομικής, της πολιτικής και πολιτιστικής εξέλιξης του ελληνικού κόσμου.

Η οικονομικοκοινωνική κρίση που προέκυψε στα τέλη της ομηρικής εποχής αντιμετωπίστηκε από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. στο πλαίσιο των οργανωμένων πόλεων - κρατών και με την ίδρυση αποικιών (δεύτερος ελληνικός αποικισμός). Ο 7ος και 6ος αι. π.Χ. υπήρξε η εποχή των πνευματικών αναζητήσεων και της διαμόρφωσης του αρχαϊ-

ου ελληνικού πολιτισμού. Η αρχαϊκή εποχή τελείωσε με τους αγώνες των Ελλήνων εναντίον των «βαρβάρων». Από τους αγώνες αυτούς οι Έλληνες εξήλθαν νικητές, ενίσχυσαν την εθνική τους συνείδηση και επικύρωσαν την αποτελεσματικότητα της οργάνωσης, που τους παρείχε ο θεσμός της πόλης - κράτους.

Η γένεση της πόλης-κράτους. Οι ιστορικοί χρησιμοποίησαν τον όρο πόλη-κράτος για να δηλώσουν την έννοια του χώρου και συγχρόνως της οργανωμένης κοινότητας ανθρώπων κάτω από μια εξουσία. Η οργάνωση προϋποθέτει την κυριαρχία σε συγκεκριμένο χώρο, που αντιστοιχεί σε όρια μιας πόλης ή μιας ευρύτερης περιοχής μαζί με την πόλη, και τη συγκρότηση εξουσίας για την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων⁵.

5. Η προέλευση της πόλης-κράτους και οι λόγοι ύπαρξής της

Είναι φανερό λοιπόν ότι η πόλη δεν είναι η εγκατάσταση των ανθρώπων σε μια περιοχή και το ότι δεν αδικούνται μεταξύ τους και ότι έχουν σχέσεις συναλλαγής. Αυτά είναι αναγκαία για να υπάρξει μια πόλη, αλλά και εάν όλα αυτά θα συμβούν, δεν υπάρχει μία πόλη, αλλά μόνο όταν θα υπάρξει σωστή επικοινωνία και των οικογενειών και των γενών χάριν τέλει και αυτάρκους ζωής. Τούτο όμως δε θα συμβεί παρά μόνο με την εγκατάσταση σε μια περιοχή και με τις επιγαμίες των κατοίκων, γι' αυτό και δημιουργήθηκαν ανά τις πόλεις δεσμοί από επιγαμίες και θρησκευτικές τελετές και θυσίες και τρόποι κοινής συμβίωσης. Όλα αυτά είναι

έργο φιλικής διάθεσης, γιατί και η επιθυμία για συμβίωση είναι φιλική διάθεση. Σκοπός, λοιπόν, της πόλης είναι το ζειν καλώς και όλα αυτά υπάρχουν για την επιτυχία του τελικού στόχου. Πόλη, λοιπόν, είναι η ένωση συγγενικών ομάδων και κοινοτήτων με σκοπό την επιτυχία μιας τέλει και αυτάρκους ζωής. Τούτο είναι, όπως είπαμε, η ευτυχισμένη και ενάρετη ζωή. Επομένως, πρέπει να θέσουμε ότι η πολιτική κοινωνία είναι προς χάριν των καλών πράξεων των πολιτών και όχι μόνο για τη συμβίωσή τους.

Αριστοτέλης, Πολιτικά 1280b 32-45·
1281a 1-4.

Έτσι η πόλη-κράτος παρουσιάζει τα ακόλουθα συστατικά στοιχεία:

♦ Από άποψη γεωγραφική, διαμορφωνόταν συνήθως σε ένα χώρο, κέντρο άσκησης της εξουσίας, τειχισμένο τις περισσότερες φορές, που ονομαζόταν πόλις ή άστυ, και σε μια ευρύτερη περιοχή γύρω απ' αυτόν, καλλιεργήσιμη με διάσπαρτους μικρότερους οικισμούς, τις κώμες, που ήταν η ύπαιθρος χώρα.

♦ Από άποψη οργανωτική, οι κάτοικοι της πόλης- κράτους, δηλαδή οι πολίτες, συμμετείχαν στη διαχείριση των κοινών και έπαιρναν μικρότερο ή μεγαλύτερο μέρος στη λήψη των αποφάσεων. Έτσι, ο τρόπος άσκησης της εξουσίας και η συμμετοχή ή μη των πολιτών σ' αυτήν όριζε το άλλο συστατικό της στοιχείο, το πολίτευμα⁶. Ανεξάρτητα από τον τρόπο λειτουργίας του πολιτεύματος, γίνεται κατανοητό ότι οι πολίτες είχαν τρεις βασικές

επιδιώξεις που παράλληλα αποτελούσαν και προϋποθέσεις ύπαρξης της πόλης- κράτους: την ελευθερία, την αυτονομία και την αυτάρκεια. Οι πολίτες δηλαδή αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία τους υπερασπίζοντας την ελευθερία της πόλης, συνέβαλλαν στη διακυβέρνηση με νόμους που οι ίδιοι είχαν θεσπίσει για να επιτύχουν την αυτονομία της και συμμετείχαν στην παραγωγή για να καλύψουν τις ανάγκες τους και να ενισχύσουν την αυτάρκεια της πόλης τους.

6. Κυρίαρχο στοιχείο της πόλης-κράτους είναι το πολίτευμα

Εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, φανερό είναι ότι πρέπει κυρίως να αποκαλούμε την πόλη αμετάβλητη, όταν το πολίτευμά της μένει

το ίδιο. Είναι δυνατό να ονομαστεί (η πόλη) με άλλο όνομα ακόμη και όταν παραμένουν οι ίδιοι κάτοικοι ή και να έχει το ίδιο το όνομα, όταν κατοικηθεί από άλλους ανθρώπους. Άλλο όμως είναι το θέμα, εάν είναι σωστό η πόλη να τηρεί ή να μην τηρεί τις υποχρεώσεις της, όταν μεταβάλει το πολίτευμά της.

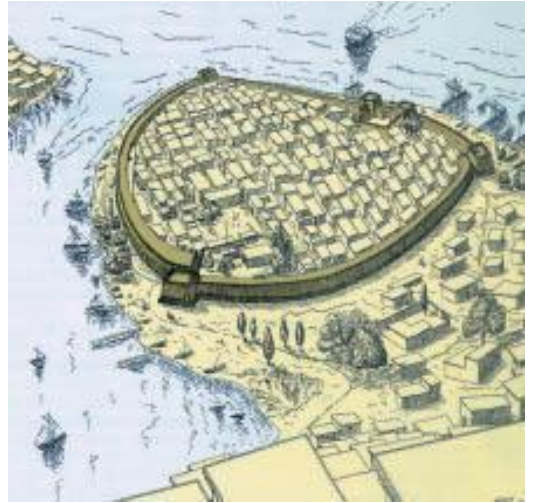
.....

Πολίτευμα της πόλης είναι η οργάνωση όλων εν γένει των αρχών και προ παντός της κυρίαρχης εξουσίας. Γιατί παντού κυριαρχεί το πολίτευμα της πόλης και πολίτευμα είναι η πολιτική οργάνωση.

Αριστοτέλης, Πολιτικά 1276b 10-16-1278b 9-12.

Η σημασία του θεσμού της πόλης-κράτους. Η επιβίωση και η

εξέλιξη κάθε πόλης-κράτους ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις τρεις βασικές επιδιώξεις των πολιτών της. Οι επιδιώξεις αυτές, αν και ήταν τροχοπέδη για την οργάνωση των Ελλήνων σε ενιαίο κράτος, εντούτοις αποτέλεσαν τη γενεσιουργό δύναμη των επιτευγμάτων και της πολιτισμικής τους πορείας. Είναι φανερό ότι ο συνεχής αγώνας των πολιτών των ελληνικών πόλεων - κρατών, που αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ελευθερίας, της αυτονομίας και της αυτάρκειας της πόλης τους, ήταν ένα κίνητρο που οδηγούσε σε μια μορφή πατριωτισμού με έντονο τοπικιστικό πνεύμα. Η μορφή αυτή του πατριωτισμού τόνιζε τις διαφορές μεταξύ των Ελλήνων, προκάλούσε συχνά εμφύλιες συγκρούσεις και, κυρίως, δε διευκόλυνε την ένωσή τους.

**Η αρχαία Σμύρνη.
Σχέδιο αναπαράστα-
σης της πόλης προς
τα τέλη του 7ου αι. π.Χ.**

**Τα ανασκαφικά δεδομένα απέδειξαν
ότι η Σμύρνη είναι μία από τις πρώ-
τες ελληνικές πόλεις που διαθέτουν
τα χαρακτηριστικά αστικής οργάνω-
σης.**

**Η οργάνωση των ανθρώπων σε
πόλεις δεν ήταν ένα καινούργιο ι-
στορικό φαινόμενο. Από την 4η χι-
λιετία π.Χ. στη Μεσοποταμία οι
Σουμέριοι, όπως μας έγινε γνωστό,
ήταν οργανωμένοι σε πόλεις με
αναπτυγμένη οικονομική και πολιτι-
στική δραστηριότητα. Σε καμιά ό-
μως απ' αυτές τις πόλεις οι κάτοικοι**

δεν ανέπτυξαν «πολιτική» δραστηριότητα, δηλαδή δεν είδαν τη ζωή τους συνδεδεμένη με τις ιδέες της ελευθερίας, της αυτόβουλης δράσης για την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων και της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων τους. Μόνο μέσα στις ελληνικές πόλεις-κράτη οι έννοιες «του πολίτη» και «της πολιτικής» απέκτησαν υπόσταση και έγιναν πραγματικότητα. Έτσι κατανοούμε γιατί ο θεσμός της πόλης-κράτους ήταν σημαντική καινοτομία με συνέπειες μεγάλες για την εξέλιξη του πολιτισμού. Δε θα ήταν υπερβολική η επισήμανση πως ό,τι αποτελεί επίτευγμα του ελληνικού πολιτισμού γεννήθηκε μέσα από τη λειτουργία του θεσμού της πόλης-κράτους. Η δημοκρατία, η ποίηση και ιδιαίτερα το θέατρο, η φιλοσοφία, η ρητορεία, η πολεοδομία και η

επιστήμη ήταν επιτεύγματα της δραστηριότητας του ανθρώπου στο πλαίσιο της πόλης-κράτους.

Η οικονομική και κοινωνική οργάνωση. Η συγκρότηση των πόλεων - κρατών συνδέεται άμεσα με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στις ομηρικές κοινωνίες. Οι συνθήκες αυτές, που ήταν διαφορετικές από περιοχή σε περιοχή, οδήγησαν προοδευτικά στη μετεξέλιξη των ομηρικών κοινοτήτων σε πόλεις - κράτη. Την περίοδο των μετακινήσεων τμήματα των ελληνικών φύλων πιθανότατα αυτονομήθηκαν, απέκτησαν στη συνέχεια μόνιμη εγκατάσταση και σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως η χωροταξική οργάνωση, οι τοπικές λατρείες κ.ά., δημιούργησαν τις πόλεις-κράτη. Στην προσπάθειά τους αυτή

ίσως να αναμείχθηκαν και με τμήματα άλλων φύλων. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή οι πρώτες πόλεις-κράτη πρέπει να σχηματίστηκαν στα παράλια της Μ. Ασίας στη διάρκεια του πρώτου αποικισμού. Στον ελλαδικό χώρο ο σχηματισμός πιθανώς να ακολούθησε διαφορετική πορεία: ή ανεξαρτητοποιήθηκαν τμήματα διαφορετικών φύλων και οργανώθηκαν μεταξύ τους ή γειτονικές κοινότητες ενώθηκαν σε ενιαίο χώρο ή, ακόμα, από κώμες (χωριά) αποσπάστηκαν ομάδες και συγκρότησαν δική τους ενιαία διοίκηση. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις κάνουμε λόγο για συνοικισμό¹. Επομένως, γίνεται φανερό ότι όλες οι πόλεις - κράτη δεν οργανώθηκαν συγχρόνως και με τον ίδιο τρόπο.

7. Ο «συνοικισμός» της Αθήνας

Οι Αθηναίοι, από τα πολύ παλιά χρόνια και περισσότερο απ' όποιους άλλους Έλληνες, ζούσαν αγροτική ζωή. Τον καιρό του Κέκροπος και των πρώτων βασιλέων της Αττικής μέχρι της εποχής του Θησέως, οι Αθηναίοι ζούσαν διασπαρμένοι σε μικρά κέντρα που είχαν, το καθένα, χωριστό πρυτανείο και χωριστούς άρχοντες. Μόνο άμα παρουσιαζόταν εξωτερικός κίνδυνος έκαναν κοινή συνέλευση υπό τον βασιλέα και ο κάθε οικισμός είχε χωριστή πολιτική ζωή και αυτοδιοίκηση. Έτυχε, μάλιστα, μερικοί από τους οικισμούς να πολεμήσουν έναντίον της Αθήνας όπως, για παράδειγμα, οι Ελευσίνιοι με τον Εύμπολο εναντίον του Ερεχθέως. Όταν, όμως, βασιλεύς έγινε ο Θησεύς,

που ήταν δυνατός και σώφρων, έκανε πολλές μεταρρυθμίσεις, κατάργησε τις βουλές και τις αρχές των άλλων οικισμών και οργάνωσε την πολιτεία στη σημερινή της μορφή μ' ένα βουλευτήριο κι ένα πρυτανείο. Άφησε τους κατοίκους να νέμονται τα κτήματά τους όπως και πριν, αλλά τους ανάγκασε να έχουν μια κοινή πολιτεία, την Αθήνα, η οποία εξελίχθηκε σε μεγάλη πολιτεία, και τέτοια την παρέδωσε ο Θησεύς στους μεταγενεστέρους. Θουκυδίδης, Β, 15 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Η κρίση του ομηρικού κόσμου. Προς τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. οι ομηρικές κοινότητες παρουσίαζαν σταδιακή πληθυσμιακή αύξηση, πράγμα το οποίο προκάλεσε στη συνέχεια οικονομική κρίση λόγω

των περιορισμένων εκτάσεων καλλιεργήσιμης γης, των περιορισμένων μέσων εκμετάλλευσης, λόγω της συγκέντρωσης της γης σε λίγους, της απουσίας εργασιακής ειδίκευσης αλλά και της έλλειψης άλλων πόρων πέρα από την εκμετάλλευση της γης.

Η οικονομική αυτή κατάσταση συνδυάζεται με τον περιορισμό της βασιλικής εξουσίας και την αύξηση της δύναμης των ευγενών. Η έλλειψη ίσως οργανωμένου στρατού έδωσε τη δυνατότητα στους ευγενείς να αμφισβητήσουν την εξουσία του βασιλιά. Η δύναμή τους στηριζόταν στην κατοχή της γης. Ήταν γνωστοί με τα ονόματα αγαθοί, άριστοι, ευπατρίδες, εσθλοί, κ.ά., ονόματα που υποδήλωναν την προέλευση και την κοινωνική τους υπόσταση. Το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους

το αφιέρωναν στη σωματική άσκηση και στην καλλιέργεια του πνεύματος. Έτρεφαν άλογα και βρίσκονταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα· γι' αυτό ονομάστηκαν και ιππείς.

Στις πόλεις-κράτη πολίτες δεν ήταν μόνο οι ευγενείς αλλά και μεγάλος αριθμός μικρών ή μεσαίων καλλιεργητών ή και ακτημόνων. Αυτοί ήταν γνωστοί με τα ονόματα πλήθος, όχλος, κακοί κ.ά.⁸ Πολλοί απ' αυτούς στη συνέχεια ασχολήθηκαν με τη βιοτεχνία, το εμπόριο, τη ναυτιλία και πλούτισαν. Δεν εξισώθηκαν όμως εξαρχής πολιτικά με τους ευγενείς.

Τα πρώτα στάδια της ιστορικής πορείας των πόλεων-κρατών ήταν συνδεδεμένα με την ανάπτυξη της δουλείας. Η ανάπτυξη του θεσμού της δουλείας συνδέεται άμεσα με

8. Οι σχέσεις ευγενών και πλήθους

**Και τώρα μια παραβολή θα πω στους βασιλιάδες, αν κι έχουνε περίσσια τη γνώμη τους. Έτσι μίλησε το γεράκι στο πλουμόλαιμο τ' αηδό-
νι, όταν το πήρε πολύ ψηλά, μέσα στα σύννεφα, αρπαγμένο στα νύχια του· μύρονταν¹ κείνο θλιβερά μέσα στα νύχια τα γαμψά του· και το γεράκι εμίλησε και σκληρό λόγο του 'πε: «Δύστυχο, τι 'ναι που λαλείς; Κάποιος πολύ πιο δυνατός σου σε κρατάει. Εκεί που εγώ σε πάω, εκεί πας κι εσύ, κι ας μου 'σαι και τραγουδιστής· κι όπως μου κάνει όρεξη, μπορεί και δείπνο να σε κάνω, εγώ, μπορεί και να σ' αφήσω πάλι. Χωρίς μυαλά είν' εκείνος που τα βάζει με τους δυνατότερους· εχτός που χάνει τη νίκη μαζί με τις ντρο-**

πές και βάσανα τραβάει». Έτσι είπε το γεράκι το γοργοπετούμενο, το τεντο-φτέρουγο πουλί, στ' αηδόني. Μα, ω Πέρση, άκουε συ τη δικαιοσύνη και μη συδαυλίζεις την αδικία. Γιατί η αδικία είναι ολέθρια για τους μικρούς ανθρώπους· ακόμα και οι μεγάλοι δυσκολεύονται να τη σηκώσουνε και κάτω από το βάρος της λυγούν, τη μέρα π' αναπάντεχες καταστροφές συντύχουν.

**1. μύρομαι: χύνω δάκρυα, θρηνώ.
Ησίοδος, Έργα και Ημέραι, 202-214
μετ. Π. Λεκατσά.**

την αντίληψη ότι ο πολίτης πρέπει να είναι απαλλαγμένος από τις εργασίες για να ασχολείται μόνο με τις υποθέσεις της πόλης, με τα κοινά. Βέβαια, ο αριθμός των δούλων σε άλλες πόλεις αυξήθηκε εξαιτίας

των χρεών προς τους ευγενείς, όπως συνέβαινε στην Αθήνα μέχρι τις αρχές του 6ου αι. π.Χ., και σε άλλες εξαιτίας των κατακτητικών πολέμων, όπως συνέβη στη Σπάρτη.

Η αντιμετώπιση της κρίσης. Η οικονομική κρίση των ομηρικών χρόνων συνεχίστηκε και στα πρώτα στάδια της οργάνωσης των πόλεων, καθώς δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί από το υπάρχον σύστημα της κλειστής αγροτικής οικονομίας. Οι λύσεις που δόθηκαν ήταν οι ακόλουθες:

- ♦ ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου,
- ♦ κατακτητικοί πόλεμοι και εδαφική επέκταση,
- ♦ ίδρυση αποικιών.

Κάποιες πόλεις-κράτη εφάρμοσαν μια από τις προαναφερθείσες

λύσεις, κάποιες άλλες τις συνδύασαν για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους. Έτσι, η Αθήνα ξεπέρασε την κρίση με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου: Η Σπάρτη, το Άργος, η Ήλιδα κ.ά. με την κατάκτηση γειτονικών τους περιοχών, ενώ η Κόρινθος, τα Μέγαρα, η Χαλκίδα, η Μίλητος κ.ά. συνδύασαν αυτές τις λύσεις με την ίδρυση αποικιών.

Όσα τμήματα του ελληνικού κόσμου παρέμειναν απομονωμένα και δεν είχαν συνεχείς επαφές με τους άλλους Έλληνες, όπως οι Αρκάδες, οι Αιτωλοί, οι Ακαρνάνες, οι Ηπειρώτες, οι Μακεδόνες και άλλοι, δεν ακολούθησαν την ίδια οικονομική πορεία και διατήρησαν τη φυλετική* οργάνωση.

Ο δεύτερος αποικισμός (8ος-6ος αι. π.Χ.). Ο όρος προέρχεται

από το ρ. αποικίζω (στέλνω μακριά από τον οίκο, από την πατρίδα) και δηλώνει την αναγκαστική μετακίνηση, την εγκατάσταση σε άλλη περιοχή και τη δημιουργία νέας πόλης.

Το φαινόμενο αυτό διαφέρει από την εξάπλωση των ελληνικών φύλων στα μικρασιατικά παράλια (11ος - 9ος αι. π.Χ.). Η ίδρυση αποικιών την αρχαϊκή εποχή ήταν επιχείρηση οργανωμένη εξ ολοκλήρου από τη μητέρα-πόλη (μητρόπολη). Οι αποικίες, ωστόσο, ήταν νέες πόλεις-κράτη, αυτόνομες και αυτάρκειες. Οι δεσμοί τους με τις μητέρες-πόλεις ήταν χαλαροί, σε μερικές περιπτώσεις ανύπαρκτοι, ενώ σε σπάνιες περιπτώσεις οι σχέσεις ήταν εχθρικές⁹.

9. Η ίδρυση αποικιών

Τις Συρακούσες έκτισε ο Αρχίας αφού από την Κόρινθο έπλευσε εκεί την ίδια εποχή που ιδρύθηκαν η Νάξος και τα Μέγαρα. Λέγεται ότι ο Μύσκελλος και ο Αρχίας συγχρόνως ήρθαν στους Δελφούς και όταν ζήτησαν χρησμό από το θεό ρωτήθηκαν: τι από τα δύο προτιμούν πλούτο ή υγεία. Ο Αρχίας λοιπόν προτίμησε τον πλούτο, ο Μύσκελλος όμως την υγεία· στον ένα έδωσε χρησμό να ιδρύσει τις Συρακούσες και στον άλλο τον Κρότωνα. Έτσι λοιπόν συμβαίνει η πόλη των Κροτωνιατών να είναι τόσο υγιεινή, όπως προηγούμενα ανέφερα. Οι Συρακούσες όμως έφθασαν σε τέτοιο σημείο πλούτου, ώστε να διαδοθεί παροιμία γι' αυτές που λεγόταν για εκείνους που ζούσαν πο-

λυτελή ζωή, ότι δηλαδή δεν θα τους αρκούσε ούτε ο φόρος της δεκάτης των Συρακουσών. Ο Αρχίας όταν έπλεε προς τη Σικελία άφησε τον Χερσικράτη που καταγόταν από το γένος των Ηρακλειδών με ένα μέρος της στρατιάς του για να ιδρύσει την ονομαζόμενη τώρα Κέρκυρα, προηγουμένως όμως Σχερία. Εκείνος λοιπόν αφού έδιωξε τους Λιβυρνούς που κατείχαν το νησί, ίδρυσε την αποικία· ο Αρχίας εξάλλου όταν έφτασε στο Ζεφύριο των Δωριέων και βρήκε εκεί μερικούς που είχαν έρθει από τη Σικελία και είχαν σταλθεί από τους ιδρυτές των Μεγάρων τους πήρε μαζί του και από κοινού ίδρυσε μ' αυτούς τις Συρακούσες. Μεγάλωσε η πόλη αυτή και εξαιτίας της ευφορίας της γης και των καλών της λιμανιών. Και οι κάτοικοι της έγιναν ηγήτορες και

συνέβη ώστε και όταν είχαν τυράν-
νους οι Συρακούσιοι να κυριαρχούν
σε άλλους και όταν ήταν ελεύθεροι
να ελευθερώνουν όσους ήταν υπο-
δουλωμένοι από τους βαρβάρους.
Γιατί άλλοι από τους βαρβάρους ή-
ταν κάτοικοι της χώρας και άλλοι
από την απέναντι στεριά έκαναν
επιδρομές· κανένα όμως δεν άφη-
ναν να αγγίζει τα παράλια οι Έλλη-
νες, αλλά δεν είχαν και τη δύναμη
να τους εκδιώξουν εξ ολοκλήρου
από την ενδοχώρα και παρέμειναν
μέχρι σήμερα οι Σικελοί, οι Σικανοί,
οι Μόργητες και μερικοί άλλοι να
νέμονται το νησί μεταξύ των οποί-
ων ήταν και οι Ίβηρες, τους οποί-
ους αναφέρει ο Έφορος ότι ήταν οι
πρώτοι οικιστές της Σικελίας από
τους βάρβαρους.

Στράβων, Γεωγραφικά, VI, 2, 4.

Τα αίτια που συνέβαλαν στην ίδρυση των αποικιών ήταν:

- ♦ η στενοχωρία, όπως αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς, δηλαδή το πρόβλημα που προέκυψε από την αύξηση του πληθυσμού και τις περιορισμένες εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης·
- ♦ η έλλειψη πρώτων υλών, ιδιαίτερα μετάλλων·
- ♦ η αναζήτηση νέων αγορών για την προμήθεια και την πώληση αγαθών·
- ♦ οι εσωτερικές πολιτικές κρίσεις που οδηγούσαν σε απομόνωση μια ομάδα των κατοίκων·
- ♦ οι γνώσεις που διέθεταν για τους θαλάσσιους δρόμους και τις περιοχές εγκατάστασης·
- ♦ ο ριψοκίνδυνος χαρακτήρας των Ελλήνων εκείνης της εποχής, όπως

αντανεκλάται μέσα από την Οδύσσεια.

Δύο από τα αρχαιότερα ελληνικά νομίσματα.

Επάνω: Αργυρό νόμισμα της Αίγινας με παράσταση χελώνας (600 π.Χ.).

Κάτω: Νόμισμα της Εφέσου από ήλεκτρο* με παράσταση ελαφιού (600 π.Χ.).
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Από τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. μέχρι και τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. οι Έλληνες εξαπλώθηκαν στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο, στα όρια του τότε γνωστού κόσμου, περιορίζοντας έτσι τη δραστηριότητα άλλων λαών και ιδιαίτερα των Φοινίκων. Η αποικιστική εξάπλωση επανασύνδεσε ουσιαστικά τους

Έλληνες με τη Μεσόγειο και είχε σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτιστική εξέλιξη αυτής της περιόδου.

Όλα τα στοιχεία που καθορίζουν τον ελληνικό πολιτισμό, όπως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι πολιτικές πρακτικές, οι αισθητικές αντιλήψεις και γενικότερα ο τρόπο ζωής, οι Έλληνες τα μετέφεραν στις νέες τους πατρίδες. Οι αποικίες εξελίχθηκαν σε χώρους πειραματισμού για τον Ελληνισμό. Στις επαφές τους με τους γηγενείς πληθυσμούς έδωσαν πολιτιστικά στοιχεία και πήραν. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση είναι η διάδοση της γραφής· το χαλκιδικό αλφάβητο, μια μορφή του ελληνικού αλφαβήτου, διαδόθηκε από τους Χαλκιδείς αποίκους στους ιταλικούς λαούς

**Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ
από το 8ο ως τον 6ο αιώνα π.Χ.**

32 / 90-91

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ
από το 8ο ως τον 6ο αιώνα π.Χ.

33 / 90-91

και έγινε στη συνέχεια το πρότυπο διαμόρφωσης του λατινικού.

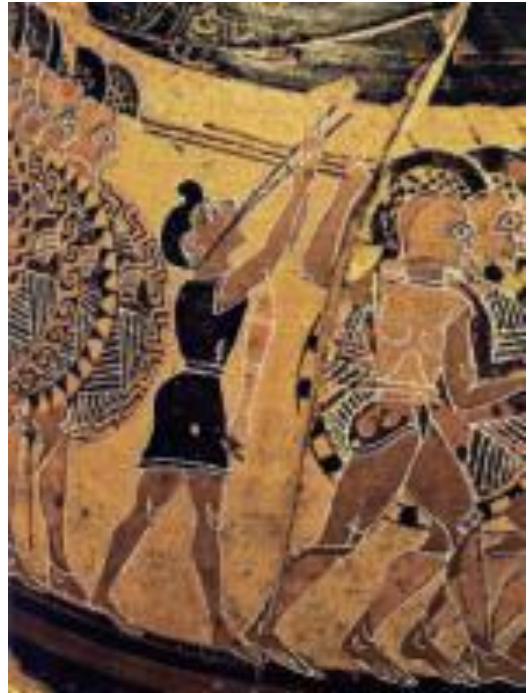
Η οικονομική κρίση αντιμετωπίστηκε έξω από τα όρια των πόλεων - κρατών, σε ευρύτερο οικονομικό χώρο με την ανάπτυξη του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα της οικονομίας. Το εμπόριο δεν περιορίστηκε στην ανταλλαγή αγαθών, απέκτησε χαρακτήρα εμπορευματοχρηματικό με την κοπή και τη χρήση του νομίσματος. Η εφεύρεση του νομίσματος δεν ήταν μια απλή καινοτομία που διευκόλυνε τις οικονομικές σχέσεις εκείνης της εποχής. Το νόμισμα γίνεται τώρα το κύριο μέσο συναλλαγής. Οι οικονομικές μεταβολές είχαν συνέπειες και στην κοινωνία των πόλεων - κρατών. Νέα κατηγορία πολιτών, αυτοί που πλούτισαν, διεκδίκησε μερίδιο στην άσκηση της εξουσίας. Έτσι, η

αριστοκρατικά οργανωμένη κοινωνία πέρασε κρίση. Η δουλεία, τέλος, αναπτύχθηκε λόγω της ανάγκης για περισσότερα και φθηνότερα χέρια. Για πρώτη φορά αυτή την εποχή χρησιμοποιήθηκαν δούλοι αργυρώνητοι, δηλαδή αγορασμένοι, ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης.

Τα πολιτεύματα. Η πόλη-κράτος αποτελούσε το βασικό θεσμό πολιτικής οργάνωσης κατά την αρχαιότητα. Μέσα απ' αυτό το θεσμό λειτούργησαν οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί και ασκήθηκε η εξουσία, από τις εκάστοτε ισχυρές κοινωνικές τάξεις. Είναι ευνόητο ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις και οι πολιτειακές μεταβολές είχαν διαφορετική εξέλιξη σε κάθε πόλη-κράτος. Την πορεία μεταβολής των πολιτευμάτων παρουσιάζει το ακόλουθο θεωρητικό σχήμα:

βασιλεία → αριστοκρατία → ολιγαρχία → τυραννίδα → δημοκρατία

Λεπτομέρεια από την παράσταση που διακοσμούσε αγγείο του β' μισού του 7ου αι. π.Χ. Απεικονίζει σκηνή της νέας πολεμικής τακτικής που καθιέρωσε η οπλιτική φάλαγγα. (Ρώμη, Μουσείο Βίλλα Τζούλια)

Η δημιουργία των πόλεων-κρατών συνδέεται με την παρακμή και την πτώση της βασιλείας. Το πολίτευμα της βασιλείας παρέμεινε μόνο σε περιοχές που διατήρησαν το φυλετικό τρόπο οργάνωσης και δε

δημιούργησαν πόλεις- κράτη, όπως π.χ. η Ήπειρος, η Μακεδονία κ.ά.

Ο ιστορικός βίος του θεσμού της πόλης - κράτους ξεκίνησε με την επικράτηση των ευγενών και την εγκαθίδρυση αριστοκρατικών πολιτευμάτων. Στα αριστοκρατικά κάθεστώςτα η εξουσία βρισκόταν στα χέρια των αρίστων, εκείνων δηλαδή που αντλούσαν τη δύναμη από την καταγωγή τους και την κατοχή γης.

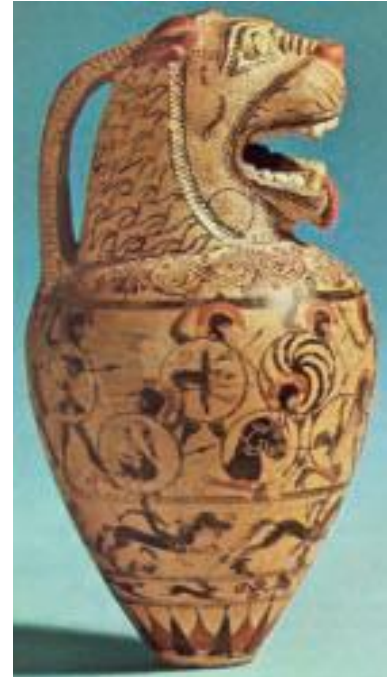
Οι οικονομικές εξελίξεις που προκάλεσε ο αποικισμός με την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας έφεραν στην επιφάνεια νέες κοινωνικές ομάδες, τους βιοτέχνες, τους εμπόρους, τους ναυτικούς και τους τεχνίτες. Οι νέες κοινωνικές ομάδες όξυναν τον κοινωνικό ανταγωνισμό και διεκδίκησαν μέσα από συγκρούσεις μερίδιο στην εξουσία. Στην κρίση της αριστοκρατικής δο-

μής της κοινωνίας συνέβαλε και ένας άλλος παράγοντας, η οπλική φάλαγγα. Ήταν ένα καινούργιο στρατιωτικό σώμα, στο οποίο ανήκαν όσοι από τους πολίτες απέκτησαν την ιδιότητα του πολεμιστή και είχαν την οικονομική ευχέρεια να εξοπλίζονται με δικά τους έξοδα. Η φάλαγγα των οπλιτών οδήγησε στην ανάπτυξη της ιδέας της ισότητας ακόμη και ως προς την άσκηση της εξουσίας.

Στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. και τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. οι διαφορές οξύνθηκαν και οι αγώνες μεταξύ των ευγενών από τη μία πλευρά και των πλουσίων και του πλήθους από την άλλη έγιναν ιδιαίτερα σκληροί. Η κατάσταση εν μέρει αντιμετωπίστηκε σε πολλές πόλεις με την κωδικοποίηση του άγραφου, εθιμικού δικαίου. Η καταγραφή των νό-

μων ανατέθηκε σε πρόσωπα κοινής αποδοχής, προερχόμενα κυρίως από την τάξη των ευγενών. Πρόκειται για τους γνωστούς νομοθέτες ή αισυμνήτες, όπως ο Ζάλευκος και ο Χαρώνδας στις αποικίες της Δύσης, ο Πιττακός στη Μυτιλήνη, ο Λυκούργος στη Σπάρτη, ο Δράκων και ο Σόλων στην Αθήνα. Με την καταγραφή των νόμων στις περισσότερες πόλεις διευρύνθηκε η πολιτική βάση, εφόσον η συμμετοχή στη διακυβέρνηση της πολιτείας έγινε ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των πολιτών, όπως συνέβη στην Αθήνα με τη νομοθεσία του Σόλωνα. Το πολίτευμα κατ' αυτόν τον τρόπο μεταβλήθηκε σε ολιγαρχικό ή, όπως ονομάστηκε διαφορετικά, τιμοκρατικό (ή εκ τιμημάτων πολιτεία), επειδή κριτήριο της

διάκρισης των πολιτών ήταν τα «τιμήματα», δηλαδή το εισόδημα.

**Μικρό αγγείο (ύψ. 7 εκ.)
κορινθιακού εργαστη-
ρίου. Η Κόρινθος τον
7ο αι. π.Χ. και στις αρχές
του 6ου αι. π.Χ. είναι ένα
σπουδαίο κέντρο εμπορίου και παρα-
γωγής αγγείων. Το αγγείο αυτό στο
επάνω μέρος καταλήγει σε κεφάλι
λιονταριού - στοιχείο ανατολικό. Σε
πλατιά ζώνη, που καλύπτει το μεγα-
λύτερο μέρος του σώματός του απο-
δίδεται με εξαιρετη δεξιοτεχνία σύ-
γκρουση οπλιτών.
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)**

Η επικράτηση των «ολίγων» όμως δεν έδωσε λύσεις στα προβλήματα του πλήθους. Οι αντιθέσεις διατηρήθηκαν και σε ορισμένες περιπτώσεις υποδαυλίστηκαν από πρόσωπα που ήθελαν να εκμεταλλευτούν τις κοινωνικές αναταραχές για να επιβάλουν τη δική τους εξουσία. Τέτοια πρόσωπα συνήθως ήταν ευγενείς που είχαν αναδειχθεί ηγέτες των κατώτερων κοινωνικών ομάδων, με την υποστήριξη των οποίων κατόρθωναν να καταλάβουν την εξουσία. Η προσωπική εξουσία που επέβαλλαν ονομαζόταν τυραννίδα¹⁰. Η λέξη «τύραννος» ήταν μάλλον λυδικής προέλευσης. Ορισμένοι από τους τυράννους αναδείχθηκαν σε καλούς ηγέτες, που φρόντισαν για την ανάπτυξη της πόλης τους και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των πολιτών. Χα-

ρακτηριστικές περιπτώσεις τυράννων ήταν ο Πολυκράτης στη Σάμο, ο Περίανδρος στην Κόρινθο, ο Θεαγένης στα Μέγαρα, ο Πεισίστρατος στην Αθήνα κ.ά. Οι περισσότεροι τύραννοι είχαν βίαιο τέλος. Οι δολοφονικές απόπειρες εναντίον τους εκφράζουν με σαφήνεια και τις διαθέσεις των πολιτών.

10. Η αύξηση του πλούτου και η εγκαθίδρυση τυραννικών καθεστώτων

Όσο αύξανε η δύναμη της Ελλάδας, αύξανε ταυτόχρονα ο πλούτος της, πολύ περισσότερο από πριν, εγκαταστάθηκαν τυραννίδες στις περισσότερες πολιτείες (ενώ πριν υπήρχαν κληρονομικές βασιλείες με καθορισμένα προνόμια) και η Ελλάδα άρχισε ν' αναπτύσσει το

ναυτικό της και να στρέφεται περισσότερο προς τη θάλασσα.

Θουκυδίδης, Α, 13 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Μετά την πτώση των τυραννικών καθεστώτων, περίπου στα τέλη του 6ου αι. π.Χ., στις περισσότερες πόλεις επιβλήθηκαν εκ νέου ολιγαρχικά καθεστώτα, σε άλλες, όμως, όπως για παράδειγμα στην Αθήνα, έγιναν μεταρρυθμιστικές νομοθετικές προσπάθειες που άνοιξαν το δρόμο προς τη δημοκρατία (μεταρρύθμιση του Κλεισθένη).

Στο δημοκρατικό πολίτευμα κυρίαρχο πολιτειακό όργανο αναδεικνύεται η εκκλησία του δήμου, δηλαδή η συνέλευση όλων των ενήλικων κατοίκων που είχαν πολιτικά δικαιώματα. Σε κάθε πολίτη δινόταν η δυνατότητα να παίρνει το λόγο,

να διατυπώνει ελεύθερα την άποψή του (ισηγορία), και να συμμετέχει στη διαμόρφωση και στην ψήφιση των νόμων (ισονομία).

Οινοχόη ροδιακού εργαστηρίου (αρχές του 6ου αι. π.Χ.). Η Ρόδος ήταν ένα άλλο σημαντικό κέντρο παραγωγής αγγείων της ανατολίζουσας* περιόδου.

(Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Στη διάρκεια της αρχαϊκής εποχής κάθε πόλη - κράτος παγίωσε μέσα από κοινωνικές ανακατατάξεις και «στάσεις» ένα σύστημα διακυβέρνησης. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι της Σπάρτης και

της Αθήνας. Η Σπάρτη κατά τον 7ο αι. π.Χ. διαμόρφωσε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα, το οποίο διατήρησε μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση, το 2ο αι. π.Χ. Αντίθετα, η Αθήνα διήνυσε όλο το φάσμα των πολιτειακών εξελίξεων, από την αριστοκρατική οργάνωση τον 7ο αι. π.Χ. μέχρι τη θεμελίωση της δημοκρατίας στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

Ο πολιτισμός. Την αρχαϊκή εποχή, ο ποιητικός λόγος αποκτά προσωπικό ύφος, εκφράζει βιώματα και συναισθήματα. Ο πεζός λόγος μέσα από τη σκέψη των πρώτων φιλοσόφων (φυσικών φιλοσόφων) επιχειρεί να εξηγήσει τη δημιουργία του κόσμου αλλά και να αφηγηθεί ήθη, έθιμα λαών, δημιουργώντας τα πρώτα δείγματα ιστορικής γραφής.

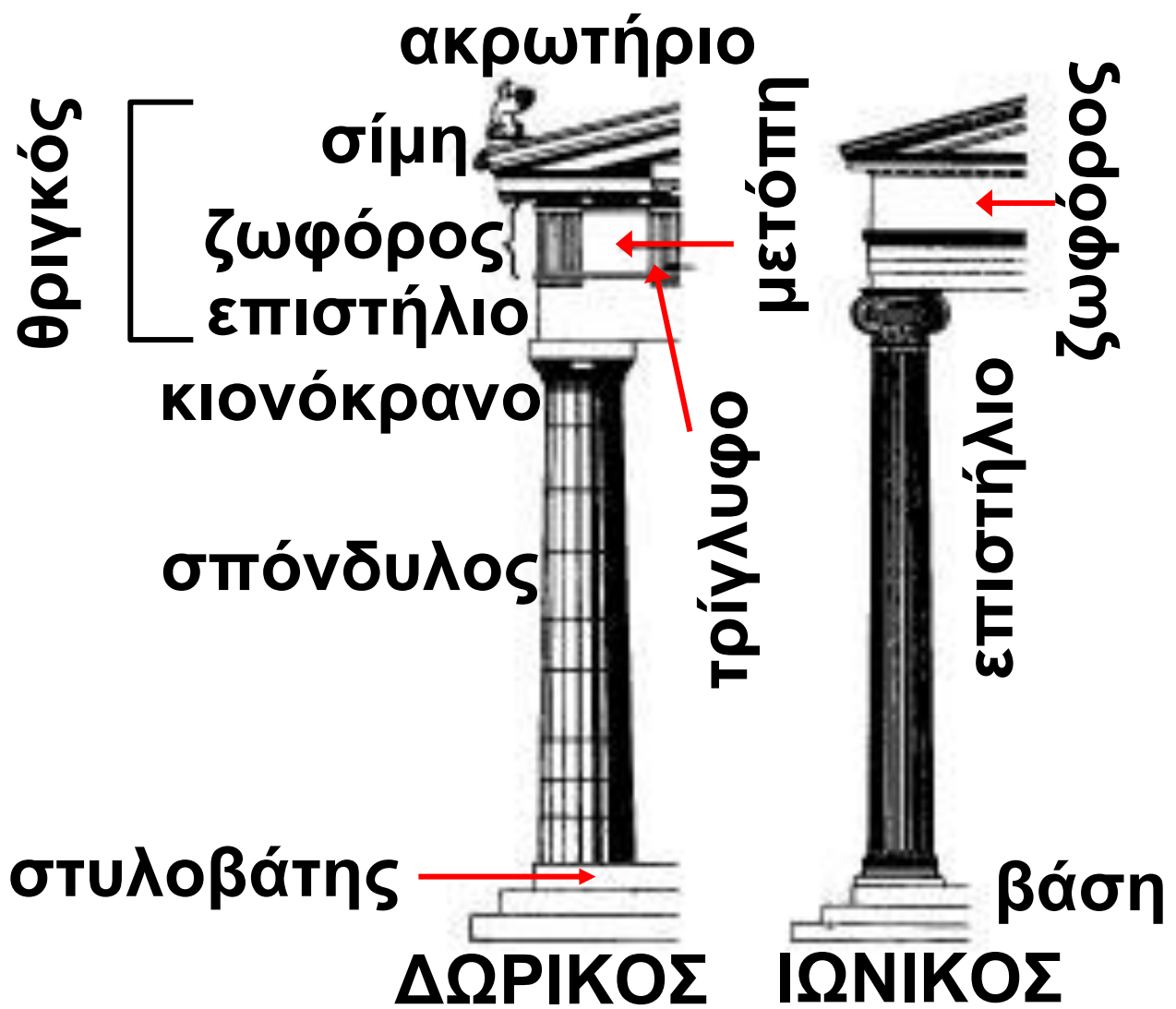
Η τέχνη, στην αρχή, ήταν επηρεασμένη από πρότυπα της Ανατολής (ανατολίζουσα φάση*), στη συνέχεια όμως διαμόρφωσε χαρακτηριστικά που πρόβαλλαν τις ελληνικές αισθητικές αντιλήψεις. Στους αρχαϊκούς χρόνους δημιουργήθηκαν δύο βασικοί αρχιτεκτονικοί ρυθμοί, ο δωρικός και ο ιωνικός, κατασκευάστηκαν τα πρώτα μεγάλα αγάλματα, οι κούροι και οι κόρες, και εξελίχθηκε σε εντυπωσιακό σημείο η κεραμική τέχνη με το μελανόμορφο και ερυθρόμορφο ρυθμό.

Οι πρώτες πνευματικές και καλλιτεχνικές ανησυχίες εντοπίζονται κυρίως στην Ιωνία, όπου γεννήθηκε και η φιλοσοφία· γρήγορα, ωστόσο, διαδίδονται και στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο, μητροπολιτικό και αποικιακό. Αυτή την εποχή έχουν

πλέον αποκρυσταλλωθεί οι θρησκευτικές δοξασίες και ο τρόπος λατρείας των θεών. Τα χαρακτηριστικά της μορφής κάθε θεού γίνονται κοινά σε πανελλήνιο επίπεδο και ορισμένοι τόποι λατρείας εξελίσσονται σε πανελλήνια ιερά με φήμη και πέρα από τα ελληνικά όρια, όπως συμβαίνει με τους Δελφούς, την Ολυμπία, τη Δήλο κ.ά.

Επιτύμβιο άγαλμα του Αριστόδικου. Ο τελευταίος γνωστός κούρος των αρχαϊκών χρόνων από την Αττική (περ. 490 π.Χ.). (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Αρχιτεκτονικοί ρυθμοί

Οι περσικοί πόλεμοι. Στη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας του 5ου αι. π.Χ. οι Έλληνες υποχρεώθηκαν να αντιμετωπίσουν την επεκτατικότητα των Περσών βασιλέων.

Η ατυχής εξέγερση των Ελλήνων της Ιωνίας (ιωνική επανάσταση,

**499-494 π.Χ.), οι οποίοι ήταν υπο-
τελείς στην περσική αυτοκρατορία,
έδωσε την αφορμή για μια σειρά
περσικών επιχειρήσεων εναντίον
της Ελλάδας.**

**Κόρη από την Ακρόπολη
της Αθήνας (περ. 510
π.Χ.). Βρέθηκε «θαμμένη»
μαζί με πολλά άλλα έργα
που καταστράφηκαν από
τις περσικές επιδρομές.
(Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως)**

**♦ Η πρώτη απόπειρα επέκτασης
των Περσών στον ελλαδικό χώρο
δεν είχε αίσιο τέλος. Κατέληξε σε
καταστροφή του στόλου τους, λόγω
θαλασσοταραχής, στο ακρωτήριο**

του Άθω. Ωστόσο, ο στρατός τους υποχρέωσε σε υποταγή τους Έλληνες της Θράκης και της Μακεδονίας (492 π.Χ.).

Αμφορέας διακοσμημένος από τον Εξηκία, Αθηναίο αγγειογράφο. Οι μορφές ζωγραφίζονται με μαύρο χρώμα πάνω στον πηλό (β' μισό 6ου αι. π.Χ.). (Βατικανό, Γρηγοριανό - Ετρουσκικό Μουσείο)

♦ Η πρώτη οργανωμένη περσική εκστρατεία είχε χαρακτήρα ναυτικής επιχείρησης και στόχευε στην τιμωρία των Ερετριέων και των Αθηναίων, επειδή είχαν βοηθήσει

τους Έλληνες της Ιωνίας στην εξέγερσή τους. Τελείωσε με τη μάχη στο Μαραθώνα, όπου οι Πέρσες νικήθηκαν από τους Αθηναίους και τους Πλαταιείς (490 π.Χ.). Καθοριστικής σημασίας ήταν η συμβολή του Μιλτιάδη.

Αττικός αμφορέας ερυθρόμορφου ρυθμού. Η παράσταση του Κροίσου στην πυρά έχει αποδοθεί με το χρώμα του πηλού, αφού όλη η επιφάνεια του αγγείου έχει καλυφθεί με μαύρο σιλπινό βερνίκι (αρχές του 5ου αι. π.Χ.). (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

◆ Η δεύτερη συστηματικά οργανωμένη εκστρατεία έγινε υπό την αρ-

χηγία του Ξέρξη με συγκέντρωση πολυπληθών θαλάσσιων και χερσαίων δυνάμεων και στόχευε στην κατάκτηση ολόκληρου του ελλαδικού χώρου. Οι ελληνικές πόλεις μπροστά στον περσικό κίνδυνο συγκάλεσαν συνέδριο στην Κόρινθο (481 π.Χ.), όπου αποφάσισαν τη συγκρότηση αμυντικής συμμαχίας κατά των Περσών. Μέσα από μια σειρά συγκρούσεων - Θερμοπύλες (Λεωνίδα), Αρτεμίσιο, Σαλαμίνα (Θεμιστοκλής), Πλαταιές (Παυσανίας), Μυκάλη - οι Έλληνες αντιμετώπισαν τους Πέρσες και τους υποχρέωσαν να εγκαταλείψουν με τα υπολείμματα του στρατού τους τον ελλαδικό χώρο (480-479 π.Χ.)¹¹.

Την ίδια εποχή οι Έλληνες της Δύσης αντιμετώπισαν και αυτοί νικηφόρα την επεκτατικότητα των

Καρχηδονίων στη Σικελία (μάχη της Ιμέρας, 480 π.Χ.).

11. Ο όρκος των Ελλήνων πριν από τη μάχη των Πλαταιών

Γι' αυτό το λόγο, άνδρες δικαστές, αυτή την εγγύηση έδωσαν μεταξύ τους όλοι οι Έλληνες στις Πλαταιές, όταν επρόκειτο παρατεταγμένοι να πολεμήσουν τις δυνάμεις του Ξέρξη· δεν εφεύραν, αλλά μιμήθηκαν το γνωστό σ' εσάς όρκο. Κι αυτόν αξίζει να τον ακούσετε· γιατί, αν και είναι πολύ παλαιά τα τότε γεγονότα, όμως συχνά είναι δυνατό να αναγνωρίσει κανείς σ' αυτά που έχουν γραφεί την ανδρεία εκείνων. Και για χάρη μου διάβασέ τον·

Όρκος: «Δεν θα προτιμήσω τη ζωή από την ελευθερία, ούτε θα εγκαταλείψω τους αρχηγούς, ούτε ζωντα-

νοὺς, οὐτε πεθαμένους, ἀλλὰ θα θάψω ὅλους τους συμμάχους που θα πέσουν στο πεδίο της μάχης. Καὶ ἀν ὑπερισχύσω τῶν βαρβάρων στὸν πόλεμο, καμία ἀπὸ τὶς πόλεις που πολέμησαν γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας δε θα καταστρέψω, ἀλλὰ θα κάνω φόρου ὑποτελείς ὅλες ἐκεῖνες που προτίμησαν τὸ βάρβαρο καὶ ἀπὸ τὰ ἱερά, ὅσα πυρπολήθηκαν καὶ καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, κανένα δε θα ανοικοδομήσω ἐξ ὀλοκλήρου, ἀλλὰ θα τὰ ἀφήσω εγκαταλειμμένα ὡς ὑπενθύμιση τῆς ἀσέβειας τῆς βαρβαρικῆς γιὰ τοὺς μεταγενέστερους.

Λυκούργος, Κατὰ Λεωκράτους,
80-81.

Το επιτυχές αποτέλεσμα των περσικών πολέμων δεν πρόβαλε μόνο το δυναμισμό που έκρυβε η πόλη-κράτος ως οργανωτικός θεσμός, αλλά κυρίως την ιδέα ότι οι αγώνες αυτοί ήταν κοινό έργο των Ελλήνων. Δεν είχαν συγκρουστεί δύο δυνάμεις διεκδικώντας οι μεν ζωτικούς χώρους εξάπλωσης, οι δε την επιβίωσή τους. Είχαν συγκρουστεί στην ουσία δύο διαφορετικοί τρόποι ζωής, δύο συστήματα αξιών, δύο πολιτισμοί. Οι περσικοί πόλεμοι (τα Μηδικά), χωρίς αμφιβολία, συνέβαλαν στη δημιουργία κοινής ιστορικής μνήμης: ήταν οι πρώτοι «εθνικοί» πόλεμοι των Ελλήνων.

Ο αγώνας των Ελλήνων για την προάσπιση της ανεξαρτησίας τους, της γης, των ιερών τους και κυρίως

του «Ελληνικού» (έθνους), απηχεί για πρώτη φορά συνειδητοποιημένα την ιδέα πανελλήνιου πνεύματος.

Η αφήγηση του Ηρόδοτου, που αναφέρεται στην απάντηση των Αθηναίων προς τους απεσταλμένους της Σπάρτης, είναι αποκαλυπτική.

«Είναι ανθρώπινο οι Λακεδαιμόνιοι να φοβήθηκαν μήπως συμβιβαστούμε με το βάρβαρο. Αλλά είναι άσχημο να έρχεστε εδώ με φόβο για το φρόνημα των Αθηναίων, αφού ξέρετε ότι ούτε χρυσάφι υπάρχει πουθενά στη γη τόσο πολύ, ούτε τόπος ανώτερος από το δικό μας σε κάλλος και αρετή, ώστε να τα δεχτούμε και να θελήσουμε, μηδίζοντας, να υποδουλώσουμε την Ελλάδα. Ακόμα κι αν το θέλαμε, υπάρχουν

πολλά και σπουδαία που θα μας εμποδίζαν να το κάνουμε. Πρώτο και κυριότερο τα αγάλματα και οι ναοί των θεών μας που έχουν καεί και γκρεμιστεί και μας καλούν να τιμωρήσουμε όσο μπορούμε τον αίτιο παρά να συμβιβαστούμε μαζί του. Αλλά υπάρχει και το ελληνικό έθνος από το ίδιο αίμα και με την ίδια γλώσσα μ' εμάς, με το οποίο έχουμε κοινά ιερά των θεών και κοινές θυσίες και ήθη κοινά και δεν θα ήταν σωστό οι Αθηναίοι να γίνουν προδότες. Μάθετε, λοιπόν, τα εξής, αν δεν ξέρατε πριν, ότι έστω και ένας μόνο Αθηναίος αν μείνει, ποτέ δεν θα συμβιβαστεί με τον Ξέρξη».

(Ηρόδοτος Η, 144 μετ. Αγγ.
Βλάχου).

2.3 Κλασική εποχή (480-323 π.Χ.)

Την περίοδο από το τέλος των περσικών πολέμων έως και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου οι ιστορικοί ονομάζουν κλασική. Ο χαρακτηρισμός αυτός αναγνωρίζει στην εποχή την υπεροχή των συντελεστών της και των επιτευγμάτων τους, επικυρώνει την πνευματική τους επιβολή και τη διαχρονική επιβίωσή τους στις ιδέες και στα δημιουργήματα μεταγενέστερων εποχών. Την εποχή αυτή διαμορφώθηκαν οι αξίες που αποτελούν τα θεμέλια του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού.

Το νικηφόρο αποτέλεσμα των περσικών πολέμων ήταν καθοριστικό για την ιστορική πορεία των Ελλήνων. Η αυτοπεποίθηση, η αίσθηση της αυτάρκειας αλλά και

της υπεροχής απέναντι στους «βαρβάρους» και πάνω απ' όλα η ψυχική ευφορία του νικητή που θέλει να αποκαταστήσει τις καταστροφές ήταν κίνητρα που δημιούργησαν τα επιτεύγματα στην πολιτική, στα γράμματα και τις τέχνες της κλασικής εποχής.

Μετά τους περσικούς πολέμους και για πενήντα περίπου χρόνια η Αθήνα εξελίχθηκε σε ηγεμονική δύναμη, γεγονός που δημιούργησε τις προϋποθέσεις της αντιπαράθεσής της με τη Σπάρτη. Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των δύο σημαντικότερων πόλεων είχαν ως αποτέλεσμα τη διαίρεση του ελληνικού κόσμου σε δύο μεγάλους συνασπισμούς. Οδήγησαν τους Έλληνες σε μακροχρόνια εμφύλια σύρραξη τριάντα περίπου χρόνων, τον Πελοποννησιακό πόλεμο.

Στο πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. τον ανταγωνισμό των ελληνικών πόλεων - κρατών υποδαύλισε η παρέμβαση των Περσών με την παροχή χρημάτων ή στρατιωτικής βοήθειας, ενώ το δεύτερο μισό του αιώνα εμφανίζεται ως επιτακτική ανάγκη η ιδέα της πανελληνίας ένωσης. Η ένωση των Ελλήνων και ο κοινός τους αγώνας εναντίον των Περσών ήταν εγχείρημα του Ελληνισμού της Μακεδονίας, το οποίο επιτεύχθηκε εν μέρει από το Φίλιππο Β΄ και ολοκληρώθηκε από το Μ. Αλέξανδρο.

Η συμμαχία της Δήλου - Αθηναϊκή ηγεμονία. Η Αθήνα μετά την απόκρουση του περσικού κινδύνου ανασυγκροτήθηκε και εξελίχθηκε σε μεγάλη ναυτική δύναμη. Τέθηκε επικεφαλής μεγάλου μέρους των ελληνικών πόλεων, ιδρύοντας την Α'

Αθηναϊκή συμμαχία (478/7 π.Χ.). Η ενέργεια αυτή ήταν απόλυτα εναρμονισμένη με τις επιδιώξεις και τα συμφέροντά της, που στόχευαν στην ανάδειξή της σε μεγάλη δύναμη.

Έδρα της συμμαχίας ορίστηκε η Δήλος (Δηλιακή συμμαχία), όπου βρισκόταν το συμμαχικό ταμείο και συγκεντρώνονταν κάθε χρόνο οι αντιπρόσωποι. Τα μέλη που την αποτελέσαν είχαν, τουλάχιστον στην αρχή, τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις. Ο φόρος καθοριζόταν σε πλοία ή χρήματα¹².

12. Η ίδρυση της συμμαχίας της Δήλου

Οι Αθηναίοι ανέλαβαν, έτσι, την αρχηγία με τη θέληση των συμμάχων εξαιτίας της έχθρας τους ένα-

ντίον του Πausανία. Όρισαν ποιοι από τους συμμάχους έπρεπε να συνεισφέρουν χρήματα και ποιοι να προμηθεύσουν καράβια για την αντιμετώπιση των βαρβάρων. Σκοπός, έλεγαν, ήταν να λεηλατήσουν τις κτήσεις του Βασιλέως, αντίποινα για όσα είχαν πάθει. Για πρώτη φορά, τότε, οι Αθηναίοι διόρισαν Ελληνοταμίεις που πηγαίναν και εισέπρατταν τον φόρο. Έτσι ονομάστηκε τότε, η εισφορά. Το ύψος του πρώτου φόρου που ορίστηκε ήταν τετρακόσια εξήντα τάλαντα, ταμείο ήταν η Δήλος και οι συνελεύσεις της συμμαχίας γίνονταν στο Ναό.

Θουκυδίδης, Α, 96 μετ. Αγγ.Βλάχου.

Τη συμμαχία οι Αθηναίοι τη χρησιμοποίησαν ως μέσο επικράτησης και κυριαρχίας· ως μέσο επικράτη-

σης απέναντι στους Πέρσες και στους υπόλοιπους Έλληνες και ως μέσο επιβολής της κυριαρχίας τους στους ίδιους τους συμμάχους. Ο πόλεμος εναντίον των Περσών συνεχίστηκε με αρκετές διακοπές, εξαιτίας των πολιτικών αντιθέσεων στην Αθήνα. Οι Έλληνες που δεν είχαν προσχωρήσει στη συμμαχία, αν και δεν αντιμετώπιζαν ευνοϊκά την αύξηση της δύναμης των Αθηναίων, εντούτοις δεν εκδήλωναν φανερά την αντίθεσή τους. Ακόμα και οι Σπαρτιάτες ήταν επιφυλακτικοί και μόνο όταν τους δινόταν η ευκαιρία, προσπαθούσαν με πλάγιο τρόπο να εξασθενίσουν την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας.

Ο Κίμων, εκπρόσωπος της αριστοκρατικής παράταξης, ήταν υπέρ της συνεργασίας με τη Σπάρτη. Ως αρχιστράτηγος της συμμαχίας ερ-

γάστηκε για τη στερέωση της αθηναϊκής δύναμης και την αντιμετώπιση των Περσών. Η σημαντικότερη από τις στρατιωτικές ενέργειές του ήταν η νικηφόρα αντιμετώπιση των Περσών στις εκβολές του Ευρυμέδοντος ποταμού στις Μικρασιατικές ακτές (περίπου το 467 π.Χ.). Ωστόσο, η φιλολακωνική πολιτική που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική του ήττα και τη διακοπή των φιλικών σχέσεων Αθήνας και Σπάρτης, όταν οι Λακεδαιμόνιοι απέπεμψαν αθηναϊκή στρατιωτική δύναμη που είχε σταλεί για να τους συνδράμει στη διάρκεια εξέγερσης των ειλώτων της Μεσσηνίας (Γ΄ Μεσσηνιακός πόλεμος, 464-455 π.Χ.).

Στην Αθήνα την περίοδο αυτή συνέβησαν πολιτικές ανακατατάξεις. Οι δημοκρατικοί επικράτησαν

με αρχηγό τον Εφιάλτη και περιόρισαν τις δραστηριότητες των αριστοκρατικών¹³. Ο Κίμων εξοστρακίστηκε (461 π.Χ.) και η φιλολακωνική πολιτική του εγκαταλείφθηκε οριστικά. Μετά τον εξοστρακισμό του Κίμωνα δολοφονήθηκε ο Εφιάλτης και αρχηγός των δημοκρατικών αναδείχθηκε ο Περικλής.

Η Αθήνα, παρά τον ανταγωνισμό της με τη Σπάρτη, κατόρθωσε να επεκτείνει τη συμμαχία ανάμεσα στους Έλληνες.

Επιβλήθηκε δυναμικά μεταβάλλοντας τη συμμαχία σε ηγεμονία. Η μεταβολή αυτή έγινε τυπικά με τη μεταφορά του συμμαχικού ταμείου από τη Δήλο στην Ακρόπολη των Αθηνών (454 π.Χ.), ουσιαστικά όμως εκδηλώθηκε με ένοπλες επεμβάσεις των Αθηναίων στις συμμαχικές πόλεις που παρουσίαζαν

διαθέσεις αποχώρησης από τη συμμαχία.

Όστρακο με χαραγμένο το όνομα του Κίμωνα. Τον πολίτη εκείνο του οποίου το όνομα ήταν χαραγμένο στα περισσότερα όστρακα, τον εξόριζαν για δέκα χρόνια από την πόλη. Το μέτρο του οστρακισμού θεσπίστηκε για την αντιμετώπιση της επιβολής τυραννικού καθεστώτος. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς)

13. Ο Εφιάλτης περιορίζει τη δύναμη των αριστοκρατικών

Για δεκαεπτά χρόνια ακριβώς μετά από τους περσικούς πολέμους η πολιτεία παρέμεινε κάτω από την εξουσία των Αρεοπαγιτών (αριστο-

κρατικών), αν και προοδευτικά έχαναν τη δύναμή τους. Καθώς αύξανε η ισχύς του πλήθους, έγινε αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδα, που τον θεωρούσαν αδιάφθορο και φιλόπατρη, και στράφηκε κατά της Βουλής του Αρείου Πάγου. Πρώτιστα έβγαλε από τη μέση πολλούς Αρεοπαγίτες, κινώντας δίκες έναντίον τους εξαιτίας της διοίκησής τους.

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 25.

Ο Κίμων επέστρεψε μετά από δεκάχρονη εξορία (451 π.Χ.) και έγινε εκ νέου κύριος της πολιτικής κατάστασης. Υπέγραψε πενταετή ανακωχή με τη Σπάρτη και στράφηκε εναντίον των Περσών στην Κύπρο, όπου και πέθανε κατά την πο-

λιορκία του Κιτίου (450 π.Χ.). Ο αθηναϊκός στόλος όμως τον επόμενο χρόνο κατόρθωσε να νικήσει τον περσικό στη Σαλαμίνα της Κύπρου.

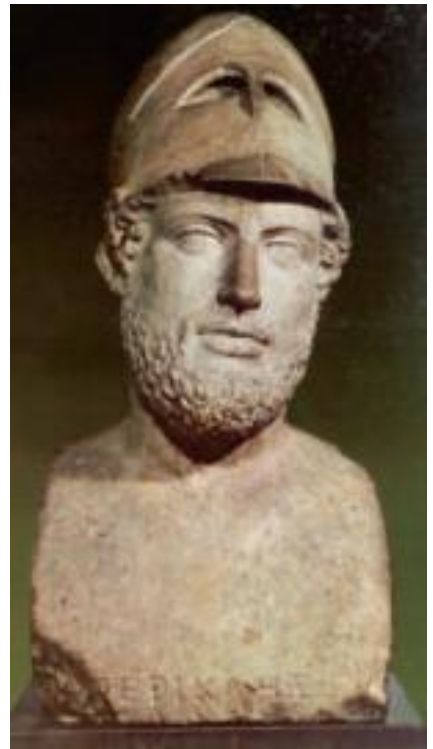
Οι Αθηναίοι λέγεται ότι συνήψαν συνθήκη ειρήνης με τους Πέρσες, υποχρεώνοντάς τους να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας. Η συνθήκη αυτή είναι γνωστή ως Καλλίειος από το όνομα του αρχηγού της αθηναϊκής αποστολής στα Σούσα. Πολλοί ιστορικοί ονομάζουν την ειρήνη Κιμώνειο, υποστηρίζοντας ότι κύριος συντελεστής της ήταν ο Κίμων με τις νίκες του εναντίον των Περσών.

Μετά το θάνατο του Κίμωνα πολιτική δράση ανέλαβε ο Περικλής, ο οποίος έκλεισε ειρήνη για τριάντα χρόνια (τριακοντονταίς σπονδαί) με τους Σπαρτιάτες (445 π.Χ.).

Η εποχή του Περικλή. Η περίοδος της τριακονταετούς ειρήνης, που στην πραγματικότητα κράτησε μόνο δεκαπέντε χρόνια, ταυτίζεται με την ανάπτυξη της Αθήνας στο εσωτερικό της και την απόλυτη κυριαρχία επί των συμμάχων της. Κύριος συντελεστής της κατάστασης ήταν αναμφισβήτητα ο Περικλής. Η προσωπικότητα του χαρισματικού αυτού ηγέτη σφράγισε ουσιαστικά με τη δράση του την εποχή, ώστε δίκαια από πολλούς μελετητές ολόκληρος ο 5ος αι. π.Χ. να χαρακτηρίζεται για την Αθήνα ως «χρυσούς αιών του Περικλέους».

Ο ίδιος καθιερώθηκε στην Αθήνα μετά τη δολοφονία του Εφιάλτη και το θάνατο του Κίμωνα. Εκλεγόταν με δημοκρατικές διαδικασίες κάθε χρόνο στρατηγός. Ο Θουκυδίδης μας πληροφορεί ακριβώς για το

**Προτομή του Περικλή
ρωμαϊκών χρόνων, αντί-
γραφο έργου του 5ου
αι. π.Χ. (Λονδίνο, Βρε-
τανικό Μουσείο)**

**πολιτικό καθεστώς που επικρα-
τούσε εκείνη την εποχή, «ἐγίγνετό
τε λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργω δέ
ὑπό τοῦ πρώτου ἀνδρός ἀρχή» (B,
65.9), χωρίς βέβαια να υπονοεί την
επιβολή τυραννίδας. Σε άλλο σημεί-
ο της ιστορίας του αναφέρει ότι ο
Περικλής επιβαλλόταν στο πλήθος
χωρίς να περιορίζει τις ελευθερίες
του. Γεγονός είναι ότι και οι προϋ-
ποθέσεις υπήρχαν - κοινωνικές,
πολιτικές, οικονομικές - και ο Περι-**

κλής είχε την πολιτική οξυδέρκεια προικισμένου ηγέτη, ώστε η Αθήνα να φτάσει στο απόγειο της πολιτικής και πολιτιστικής της ανάπτυξης¹⁴.

14. Σημαντικά μέτρα της πολιτικής του Περικλή

Ύστερα από αυτά, όταν ο Περικλής έγινε αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης, το πολίτευμα εκδημοκρατικοποιήθηκε περισσότερο. Ο Περικλής αφείρεσε μερικές αρμοδιότητες από τον Άρειο Πάγο και κυρίως προσπάθησε να οργανώσει τη ναυτική δύναμη της πολιτείας. Έτσι το πλήθος απέκτησε θάρρος μεγαλύτερο και περισσότερες εξουσίες. Σαράντα εννέα χρόνια μετά από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, όταν ήταν επώνυμος άρχοντας ο

Πυθόδωρος, άρχισε ο πελοποννησιακός πόλεμος. Κατά τη διάρκεια του πολέμου όλος ο λαός συγκεντρώθηκε μέσα στην πόλη και οι πολίτες συνήθισαν να παίρνουν μισθό όταν ήταν σε εκστρατεία. Με αυτόν τον τρόπο ο λαός, συνειδητά ή ασυνείδητα, ασκούσε ο ίδιος την εξουσία. Ο Περικλής πρώτος χορήγησε μισθό στους δικαστές για να συναγωνιστεί τον Κίμωνα που ήταν πλούσιος και ξόδευε για το λαό.

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 27.

Η ενίσχυση του δημοκρατικού πολιτεύματος επιτεύχθηκε με την καθιέρωση χρηματικής αποζημίωσης για τους κληρωτούς άρχοντες, τους βουλευτές και τους λαϊκούς δικαστές. Τούτο το μέτρο στόχευε στην οικονομική ενίσχυση των λαϊ-

κών στρωμάτων που δε διέθεταν περιουσία και έπρεπε να συμμετέχουν στη διοίκηση του κράτους. Οι οικονομικές παροχές επεκτάθηκαν και σε δαπάνες για την πολιτιστική ανάπτυξη των Αθηναίων. Τα θεωρικά ήταν το αντίτιμο της ελεύθερης εισόδου των πολιτών στο θέατρο, το οποίο αποτελούσε χώρο παιδείας για τους Αθηναίους.

Έχοντας εξασφαλίσει την κυριαρχία της Αθήνας μεταξύ των συμμάχων, ο Περικλής επιδίωξε να επεκτείνει την εμπορική επιρροή των Αθηναίων και προς τη Δύση. Συμμάχησε με την Εγέστα, τους Λεοντίνους, το Ρήγιο και συνέβαλε στην ίδρυση της αποικίας των Θουρίων (444/3 π.Χ.). Έτσι ο Πειραιάς εξελίχθηκε σε μεγάλο εμπορικό λιμάνι. Το επίνειο της Αθήνας, που χτίστηκε σύμφωνα με τα πολε-

οδομικά σχέδια του Ιππόδαμου του Μιλήσιου, γρήγορα εξελίχθηκε στο κυριότερο εμπορικό κέντρο ολόκληρης της Μεσογείου.

Τα έσοδα του αθηναϊκού κράτους την περίοδο αυτή προέρχονταν από την εκμετάλλευση των μεταλλείων, τη φορολογία, το φόρο των συμμάχων και τις έκτακτες εισφορές.

Το ίδιο το κράτος εκμίσθωνε σε ιδιώτες τα ορυχεία μετάλλου για ορισμένο χρονικό διάστημα. Η εργασία στα ορυχεία εκτελούνταν κυρίως από δούλους.

Την εποχή του Περικλή άμεση φορολογία δεν υπήρχε στην Αθήνα· ίσως εφαρμόστηκε σε στιγμές μεγάλης κρίσης. Μόνο οι εγκαταστημένοι από άλλες πόλεις στην Αθήνα πλήρωναν φόρο, το μετοίκιο, 12 δραχμές το χρόνο για τους

άνδρες και 6 δραχμές για τις γυναίκες, αν είχαν εισοδήματα. Σημαντικό όμως έσοδο του κράτους ήταν η έμμεση φορολογία, που επιβαλλόταν για τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα από τα αθηναϊκά λιμάνια και κυρίως από τον Πειραιά.

Οι εισφορές των συμμάχων, όταν το συμμαχικό ταμείο μεταφέρθηκε στην Αθήνα (454 π.Χ.) ανέρχονταν σε απόθεμα 8.000 ταλάντων*, το 445 π.Χ. σε 9.700 τάλαντα και πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.) σε 6.000 τάλαντα. Εκτός όμως από τις τακτικές αυτές εισφορές οι Αθηναίοι επέβαλλαν στους συμμάχους πολλές φορές έκτακτη φορολογία, κυρίως με τη μορφή πολεμικών αποζημιώσεων.

Βασική πηγή εσόδων από έκτακτες εισφορές ήταν ο θεσμός της

λειτουργίας. Πρόκειται για δαπάνες στρατιωτικών και θρησκευτικών εκδηλώσεων που αναλάμβαναν οι πλουσιότεροι πολίτες. Αυτές ήταν υποχρεωτικές και είχαν τιμητικό συγχρόνως χαρακτήρα. Οι σπουδαιότερες από αυτές ήταν: η χορηγία, σύμφωνα με την οποία ο χορηγός είχε την υποχρέωση να δώσει τα χρήματα για τη διδασκαλία ενός θεατρικού έργου· η τριηραρχία, κατά την οποία ο τριήραρχος είχε την υποχρέωση της συντήρησης και του εξοπλισμού μιας τριήρους· η αρχιθεωρία για τα έξοδα της επίσημης αποστολής (θεωρίας) σε πανελλήνιες γιορτές· η εστίαση για τα έξοδα του δείπνου μιας φυλής σε θρησκευτικές γιορτές· η γυμνασι-αρχία για την τέλεση αγώνων λαμπαδηδρομίας στα Παναθήναια.

Η μία όψη αθηναϊκού νομίσματος του 5ου αι. π.Χ. με το κεφάλι της θεάς Αθηνάς. Είχε ευρύτατη κυκλοφορία στις αγορές του ελληνικού κόσμου.

(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.). Οι τοπικές συγκρούσεις μεταξύ των Αθηναίων και των αντιπάλων τους, κυρίως Σπαρτιατών, Θηβαίων, Κορινθίων, που έληξαν με την υπογραφή τριακονταετούς ειρήνης (445 π.Χ.), δεν έδωσαν λύσεις στις διαφορές τους.

Οι δύο μεγάλες συμμαχίες, δηλαδή η Αθηναϊκή και η Πελοποννησιακή, που βρίσκονταν πίσω από την Αθήνα και τη Σπάρτη, υπο-

δαύλιζαν τους ανταγωνισμούς και οδηγούσαν σε ανοικτή ρήξη. Η αντιπαράθεση, εξάλλου, είχε τις ρίζες της και σε άλλους παράγοντες:

♦ Στη φυλετική διαφορά: Αθηναίοι - Ίωνες και Σπαρτιάτες-Δωριείς·

♦ στην πολιτειακή συγκρότηση των δύο αντιπάλων, δηλαδή της δημοκρατικής Αθήνας και της ολιγαρχικής Σπάρτης·

♦ στις ηγεμονικές τάσεις της Αθήνας.

Όλος σχεδόν ο ελληνικός κόσμος πριν ξεσπάσει ο πόλεμος είχε χωριστεί σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα· οι αφορμές απέμεναν για την έναρξη της σκληρότερης εμφύλιας σύγκρουσης του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Ο πόλεμος είχε διάρκεια περίπου τριάντα χρόνια. Τα γεγονότα του υπήρξαν το αντικείμενο έρευνας δύο ιστορικών της αρχαι-

ότητας, του Θουκυδίδη και του Ξενοφώντα. Οι νεότεροι ιστορικοί διέκριναν τα γεγονότα του πολέμου σε τρεις επιμέρους περιόδους: τον Αρχιδάμειο ή Δεκαετή πόλεμο (431-421 π.Χ.), τη Σικελική εκστρατεία (415-413 π.Χ.) και το Δεκελεικό ή Ιωνικό πόλεμο (413-404 π.Χ.).

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν εξοντωτικός για όλες τις ελληνικές πόλεις και ιδιαίτερα για εκείνες που μεταβλήθηκαν σε πεδία συγκρούσεων ή για εκείνες που υπέστησαν τις συνέπειες της αντιπαράθεσης με μια από τις δύο μεγάλες δυνάμεις, όπως συνέβη με τις Πλαταιές, τη Μυτιλήνη, τη Μήλο και άλλες¹⁵. Οι επιπτώσεις ήταν καθοριστικές για το μέλλον των ελληνικών πόλεων, γιατί εκτός από τις υλικές καταστροφές και την εξαχρείωση των ανθρώπων, δημιουρ-

γήθηκαν και οι προϋποθέσεις ανά-
μειξης των Περσών στα εσωτερικά
θέματα του ελληνικού κόσμου.

Άμεση και φανερή συνέπεια του
πολέμου ήταν η ήττα των Αθηναίων
και κατ' επέκταση η αναγνώριση
της Σπαρτιατικής ηγεμονίας από
τις ελληνικές πόλεις (404 π.Χ.). Οι
έμμεσες όμως συνέπειες έκριναν
την τύχη των πόλεων-κρατών στη
διάρκεια του επόμενου αιώνα.

15. Συνοπτικός απολογισμός των καταστροφών του Πελοποννησιακού πολέμου

Απ' όλα τα προηγούμενα πολε-
μικά γεγονότα, το μεγαλύτερο ήταν
ο Περσικός πόλεμος, ο οποίος τερ-
ματίστηκε με δύο ναυμαχίες και δύο
μάχες, ενώ ο σημερινός πόλεμος
κράτησε πάρα πολλά χρόνια και

προκάλεσε τόσες συμφορές στην Ελλάδα, όσες δεν είχε ποτέ πάθει σε ανάλογο χρονικό διάστημα. Ποτέ άλλοτε δεν κυριεύτηκαν και δεν καταστράφηκαν τόσες πολιτείες είτε από βαρβάρους είτε από Έλληνες που πολεμούσαν μεταξύ τους. Σε πολλές, μάλιστα, πολιτείες, αφού καταστράφηκαν, εγκαταστάθηκε καινούργιος πληθυσμός. Ποτέ άλλοτε δεν έγιναν τόσες εξορίες και δεν σκοτώθηκαν τόσοι άνθρωποι, είτε στον πόλεμο είτε σ' εμφυλίουσ παραγμούς. Εκτός απ' αυτό πολλά από τα όσα αναφέρονται σε παλιές διηγήσεις, τα οποία όμως σπάνια επαληθεύονταν, έγιναν πιστευτά. Γιατί έγιναν πολλοί και καταστρεπτικοί σεισμοί και εκλείψεις ηλίου πολύ συχνότερες από όσες μπορούσαν να μνημονευτούν για

τις παλιές εποχές. Μεγάλες ξηρα-
σίες σημειώθηκαν σε πολλά μέρη
και προκάλεσαν λιμούς και τέλος η
φοβερή επιδημία, που προξένησε
μεγάλες βλάβες και καταστροφή.
Όλα αυτά έγιναν κατά τη διάρκεια
του πολέμου. Τον άρχισαν οι Αθη-
ναίοι και οι Πελοποννήσιοι καταγ-
γέλλοντας τις τριαντάχρονες σπον-
δές τις οποίες είχαν κάνει μετά την
επανάσταση της Εύβοιας. Θα εκ-
θέσω πρώτα ποιοι ήσαν οι λόγοι
και οι διαφορές που οδήγησαν
στον πόλεμο για να μην αναρωτιέ-
ται κανείς αργότερα για ποια αιτία
οι Έλληνες περιπλέχθηκαν σε τόσο
μεγάλο πόλεμο. Η πραγματική, βέ-
βαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν,
καθώς νομίζω, το ότι η μεγάλη ανά-
πτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λα-

κεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν.

Θουκυδίδης, Α,23 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Η κρίση της πόλης - κράτους. Τον 4ο αι. π.Χ. οι πόλεις - κράτη αντιμετώπισαν στο εσωτερικό προβλήματα οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. Στο εξωτερικό οξύνθηκε ο μεταξύ τους ανταγωνισμός και πλήθυναν οι συγκρούσεις, που υποκινούνταν πολλές φορές από την παρέμβαση των Περσών. Η περσική πολιτική στόχευε με την παροχή χρημάτων, άλλοτε προς τη μια και άλλοτε προς την άλλη πόλη, στη διάσπαση των ελληνικών δυνάμεων.

Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και την επικράτηση των Σπαρτιατών, ο περσικός παράγοντας

φρόντισε να δημιουργήσει αντι-σπαρτιατικό συνασπισμό από τη Θήβα, την Κόρινθο, το Άργος και την Αθήνα και να υποκινήσει μια σειρά συγκρούσεων που έγιναν γνωστές ως Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος (395-386 π.Χ.)¹⁶. Ο πόλεμος αυτός επισφραγίστηκε από μια μειωτική για τον Ελληνισμό ειρήνη.

16. Η συνεργασία του Αθηναίου στρατηγού Κόνωνα με τους Πέρσες για την αντιμετώπιση των Σπαρτιατών

Μετά απ' αυτά στον Ισθμό της Κορίνθου ο Φαρνάβαζος κατέπλευσε και προέτρεψε τους συμμάχους με προθυμία να πολεμούν και να αποδεικνύονται πιστοί άνδρες στο βασιλιά. Αφού άφησε σ' αυτούς

όσα χρήματα είχε, απέπλευσε για την πατρίδα του. Ο Κόνωνας όμως, του έλεγε ότι εάν άφηνε το ναυτικό, θα το έτρεφε από τις προσόδους των νησιών και αφού κατέπλεε στην πατρίδα θα ανοικοδομούσε τα Μακρά Τείχη για τους Αθηναίους και το τείχος του Πειραιά και ισχυριζόταν ότι δε γνώριζε απ' αυτό άλλο λυπηρότερο για τους Λακεδαιμονίους και ακόμη αυτό ισχυριζόταν, θα χρωστάνε οι Αθηναίοι σε σένα ευγνωμοσύνη και τους Λακεδαιονίους θα έχεις τιμωρήσει· γιατί για εκείνο για το οποίο κόπιασαν πάρα πολύ, θα το καταστρέψεις. Ο Φαρνάβαζος λοιπόν, αφού άκουσε αυτά, έστειλε αυτόν με προθυμία στην Αθήνα και του έδωσε επιπλέον χρήματα για την ανοικοδόμηση των τειχών.

Ξενοφών, Ελληνικά, IV, 8,8-10.

Με τη Βασιλείο, γνωστή και ως Ανταλκίδειο ειρήνη, οι Σπαρτιάτες συμφώνησαν πλέον με το Μεγάλο Βασιλιά να επιβάλουν τους όρους του τερματισμού του πολέμου. Έτσι παρέδωσαν τις ελληνικές πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας και την Κύπρο στο βασιλιά της Περσίας, διακήρυξαν την αυτονομία όλων των ελληνικών πόλεων - με εξαίρεση τα νησιά Ίμβρο, Λήμνο και Σκύρο που παρέμειναν στους Αθηναίους - και έγιναν οι ίδιοι τοποτηρητές της ειρήνης στην κυρίως Ελλάδα. Μεταβλήθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο σε όργανα της περσικής πολιτικής.

Την ηγεμονία μετά τους Σπαρτιάτες θα διεκδικήσουν για μικρό χρονικό διάστημα οι Θηβαίοι. Δύο σημαντικές για τον ελληνισμό μάχες, η μια στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) και η άλλη στη Μαντίνεια (362 π.Χ.)

θα κρίνουν την άνοδο και την πτώση αντίστοιχα της Θηβαϊκής ηγεμονίας.

**Επιτύμβιο μνημείο του Δεξίλεω από τον Κεραμεικό. Ο νεαρός Αθηναίος, που έφιππος αντιμετωπίζει τον εχθρό, σκοτώθηκε σε μια από τις συγκρούσεις του Κορινθιακού πολέμου (394 π.Χ.).
(Αθήνα, Μουσείο Κεραμεικού)**

Οι πόλεμοι μεταξύ των ελληνικών πόλεων, οι πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές μέσα στις ίδιες τις πόλεις και ο παρεμβατικός ρόλος των Περσών ήταν τα συμπτώ-

ματα της παρακμής των ελληνικών πόλεων-κρατών.

Η πανελλήνια ιδέα. Τα συμπτώματα της παρακμής και της κακοδαιμονίας που κατέτρυχαν τον ελληνικό κόσμο απασχόλησαν κάποιους πνευματικούς ανθρώπους, οραματιστές ενός πανελλήνιου συνασπισμού.

Η πανελλήνια ιδέα ήταν μια νέα πολιτική έκφραση που διατυπώθηκε για πρώτη φορά στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. από το σοφιστή Γοργία, σε λόγο του στον ιερό χώρο της Ολυμπίας. Κύριος εκφραστής αυτής της πολιτικής ήταν ο Αθηναίος ρητοροδιδάσκαλος Ισοκράτης. Σε πρώτο στάδιο, στον «Πανηγυρικό» λόγο του (380 π.Χ.) διατυπώνει την άποψη ότι τον κοινό αγώνα έναντι των Περσών θα μπορούσε να αναλάβει η Αθήνα με την ανασύστα-

ση της ηγεμονίας της. Αργότερα, η αδυναμία της Αθήνας να εμπνεύσει εμπιστοσύνη και να επιβληθεί, τον έστρεψε στην ιδέα ότι ένας ισχυρός μονάρχης θα ένωνε τους Έλληνες και θα τους οδηγούσε εναντίον των Περσών. Προσωπικότητες για τις οποίες πίστεψε ότι θα μπορούσαν να θέσουν σε εφαρμογή την πανελλήνια ιδέα ήταν ο Ευαγόρας, βασιλιάς της Σαλαμίνας της Κύπρου, ο Ιάσονας, τύραννος των Φερών της Μαγνησίας, ο Διονύσιος Α΄, τύραννος των Συρακουσών. Σε βαθιά γηρατειά ατένιζε με ελπίδα την επικράτηση του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας¹⁷. Ο Ισοκράτης ήταν από τις προσωπικότητες που κατόρθωσαν να αποδεσμευτούν από το τοπικιστικό πνεύμα που φανάτιζε ακόμα τους σύγχρονούς του πολιτικούς. Αντίθετος με την πολιτική

αυτή, πιστός πάντα στην ιδέα του πρωταγωνιστικού ρόλου της Αθήνας, ήταν ο ρήτορας Δημοσθένης.

17. Ο Ισοκράτης προτρέπει το Φίλιππο να ενώσει τις ελληνικές πόλεις

Σε βεβαιώνω ότι χρειάζεται χωρίς να αδιαφορήσεις καθόλου για τα προσωπικά σου συμφέροντα, να προσπαθήσεις να συμφιλιώσεις το Άργος, την πόλη των Λακεδαιμονίων, τη Θήβα και τη δική μας πόλη (την Αθήνα). Αν κατορθώσεις να συμφιλιώσεις αυτές τις πόλεις, θα καταφέρεις πολύ εύκολα να συμφιλιώσεις και τις υπόλοιπες. Γιατί όλες οι άλλες πόλεις εξαρτώνται και καταφεύγουν, όταν βρίσκονται σε κίνδυνο, σε κάποια από τις προαναφερθείσες (τέσσερις μεγάλες) πό-

λεις, από τις οποίες λαμβάνουν βοήθεια. Αν λοιπόν καταφέρεις να πείσεις μόνον τέσσερις πόλεις να φανούν λογικές, θα απαλλάξεις και τις υπόλοιπες από πολλά δεινά.

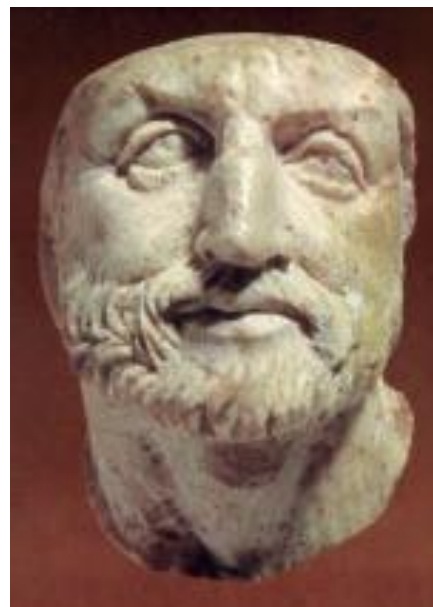
**Ισοκράτης, Φίλιππος, 30-31 μετ.
Σωκ. Παπαϊωάννου, εκδ. Κάκτος.**

**Αργυρό νόμισμα του Φιλίππου Β. Στη μια πλευρά απεικονίζεται έφιππος νέος, στην άλλη το κεφάλι του Δία.
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)**

**Ο Φίλιππος Β' και η ένωση των Ελλήνων. Ο Φίλιππος Β', αφού κά-
τόρθωσε να σταθεροποιήσει τη θέ-
ση του στο θρόνο της Μακεδονίας,
έθεσε ως στόχους της πολιτικής**

του πρώτα την ισχυροποίηση του μακεδονικού κράτους και στη συνέχεια την επέκταση της εξουσίας του.

Πορτρέτο του Φιλίππου Β' από ελεφαντοστό. Αποτελούσε ένθετη διακόσμηση ενός μεγαλύτερου αντικειμένου. Βρέθηκε στο βασιλικό τάφο της Βεργίνας που αποκάλυψε ο καθηγητής Μ. Ανδρόνικος. Εντύπωση προκαλεί η προσπάθεια του καλλιτέχνη να αποδώσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του βασιλιά. Χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Την ισχυροποίηση της Μακεδονίας πέτυχε με τις ακόλουθες ενέργειες:

♦ **Αντιμετώπισε αποτελεσματικά τις επιδρομές των Ιλλυριών και των Παιόνων στα βόρεια σύνορα.**

♦ **Οργάνωσε ισχυρό στρατό. Κύριο στρατιωτικό σώμα ήταν η μακεδονική φάλαγγα, αποτελούμενη από πεζέταιρους* σε σχηματισμό βάθους 16 σειρών και με οπλισμό ένα μακρύ δόρυ μήκους 6μ., τη σάρισα. Το ιππικό επάνδρωναν οι ευγενείς, οι εταίροι* όπως ονομάζονταν. Το στρατό συμπλήρωναν σώματα ακοντιστών, τοξοτών και πελταστών.***

♦ **Δημιούργησε ισχυρή οικονομία. Αφού πέτυχε την κατάληψη των ορυχείων χρυσού του Παγγαίου, έκοψε νόμισμα, τους χρυσούς στατήρες*. Το νόμισμα αυτό βαθμιαία**

**εκτόπισε τους περσικούς δαρει-
κούς από τον ελλαδικό χώρο.**

**♦ Ακολούθησε επεκτατική εξωτερι-
κή πολιτική. Στην αρχή η πολιτική
αυτή ήταν συνδεδεμένη με τη στρα-
τιωτική οργάνωση, γιατί εξασφάλιζε
νέες εκτάσεις γης στους άνδρες του
μακεδονικού στρατού. Στη συνέχεια
όμως, μετά την παρέμβαση του Φι-
λίππου στην κεντρική και νότια Ελ-
λάδα, η πολιτική του αποσκοπούσε
στην ένωση των Ελλήνων υπό την
αρχηγία του.**

**Σε πρώτο στάδιο, ο Φίλιππος,
αφού κατέλαβε πόλεις της Χαλκιδι-
κής και εδάφη της Ανατολικής Μα-
κεδονίας και Θράκης, έφτασε μέχρι
τις δυτικές ακτές του Ευξείνου Πό-
ντου.**

**Σε δεύτερο στάδιο, με αφορμή
προβλήματα του μαντείου των Δελ-
φών επενέβη στη Θεσσαλία και**

Η ΕΛΛΑΣ το 336 π.Χ.

■ τα κράτη και άλλες κτήσεις των βασιλέων των Μακεδόνων

■ κράτη της συμμαχίας των Ελλήνων με ηγεμόνα τον Φίλιππο

■ κράτη σύμμαχα του Φιλλίππου

■ ουδέτερα Ελληνικά κράτη

στη νότιο Ελλάδα. Σε μια από τις εκστρατείες του αντιμετώπισε νικηφόρα τις συνασπισμένες δυνάμεις των Θηβαίων και των Αθηναίων στη Χαιρώνεια (338 π.Χ.) και έτσι επιβλήθηκε ως ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης που είχε τη δυνατότητα να ενώσει τους Έλληνες και να ηγηθεί του κοινού αγώνα εναντίον των Περσών.

Η πανελλήνια ένωση έγινε πραγματικότητα σε συνέδριο στην Κόρινθο το 337 π.Χ., όπου συμμετείχαν όλες οι πόλεις εκτός από τη Σπάρτη και όπου συμφωνήθηκαν τα ακόλουθα:

♦ Απαγορεύτηκαν οι συγκρούσεις μεταξύ των ελληνικών πόλεων και η βίαιη μεταβολή των καθεστώτων τους'

♦ προστατεύτηκε η ελεύθερη ναυσιπλοΐα και καταδικάστηκε η πειρατεία·

♦ ιδρύθηκε πανελλήνια συμμαχία, αμυντική και επιθετική, με ισόβιο αρχηγό το Φίλιππο Β'.

Το συνέδριο της Κορίνθου, μετά τη δολοφονία του Φιλίππου Β', επαναλήφθηκε την επόμενη χρονιά (336 π.Χ.) από τον Αλέξανδρο. Σε αυτό, ανανεώθηκε από την πλευρά των αντιπροσώπων στο πρόσωπο του νέου ηγέτη ο όρκος που είχαν δώσει στον πατέρα του.

Το οικουμενικό κράτος του Μ. Αλεξάνδρου. Η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου, που στην αρχή είχε ως στόχο την αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου και στη συνέχεια πέτυχε την κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας, ξεκίνησε από την Πέλλα το 334 π.Χ. Σε διάστημα

ένδεκα χρόνων (334-325 π.Χ.) ο Μ. Αλέξανδρος κατάκτησε την Ανατολή φτάνοντας μέχρι τον Ινδό ποταμό. Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε σε τρεις διαδοχικές φάσεις:

♦ Στη διάρκεια της πρώτης φάσης (334-331 π.Χ.) κυριάρχησε στη Μ. Ασία και απελευθέρωσε τις ελληνικές πόλεις, αφού συγκρούστηκε δύο φορές με τον περσικό στρατό, στο Γρανικό ποταμό (334 π.Χ.) και στην Ισσό της Κιλικίας (333 π.Χ.). Ακολούθως κατέλαβε τη Φοινίκη¹⁸ και την Παλαιστίνη (333-2 π.Χ.) και ξεκίνησε την κατάκτηση της Αιγύπτου. Οι κάτοικοί της τον υποδέχτηκαν ως απελευθερωτή και τον αναγόρευσαν φαραώ. Στο Δέλτα του Νείλου ίδρυσε την Αλεξάνδρεια (331 π.Χ.), η οποία επρόκειτο να εξελιχθεί στο μεγαλύτερο εμπορικό

και πνευματικό κέντρο της Μεσογείου.

18. Προτάσεις του Δαρείου προς τον Αλέξανδρο για συνθηκολόγηση. Απόρριψη των προτάσεων

Ενώ ο Αλέξανδρος ήταν ακόμη απασχολημένος με την πολιορκία της Τύρου, έφθασαν πρέσβεις από τον Δαρείο, για να του αναγγείλουν ότι ο βασιλιάς τους ήταν πρόθυμος να του δώσει δέκα χιλιάδες τάλαντα για την απελευθέρωση της μητέρας, της γυναίκας και των παιδιών του· ότι του παραχωρεί όλη τη χώρα που βρίσκεται ανάμεσα στον Ευφράτη και την ελληνική θάλασσα και ότι θα τον αναγνωρίσει ως φίλο και σύμμαχο, αν παντρευτεί την κόρη του. Όταν ανακοίνωσε αυτά στο

συμβούλιο των εταίρων*, ο Παρμενίων είπε, λένε, στον Αλέξανδρο ότι, αν ήταν αυτός Αλέξανδρος, θα δεχόταν με τους όρους αυτούς να τερματίσει τον πόλεμο χωρίς να διακινδυνεύει πια στο μέλλον. Ο Αλέξανδρος αποκρίθηκε στον Παρμενίωνα, όπως λένε, ότι και αυτός θα έκανε το ίδιο, αν ήταν ο Παρμενίων· επειδή όμως είναι ο Αλέξανδρος, θα αποκριθεί στον Δαρείο όπως ακριβώς και αποκρίθηκε. Είπε δηλαδή ότι δεν έχει ανάγκη ούτε να πάρει χρήματα από τον Δαρείο ούτε να δεχθεί μέρος της χώρας του αντί για ολόκληρη· γιατί και τα χρήματα και η χώρα ολόκληρη είναι δικά του· κι αν ήθελε να παντρευτεί την κόρη του, μπορούσε να την παντρευτεί και χωρίς τη συγκατάθεση του πατέρα της· αν πάλι ήθελε ο Δαρείος να τύχει φιλικής συμπερι-

φοράς από μέρους του Αλέξανδρου, του υπέδειξε να παρουσιαστεί ο ίδιος μπροστά του. Όταν τα πληροφορήθηκε αυτά ο Δαρείος, έχασε κάθε ελπίδα για συνθηκολόγηση με τον Αλέξανδρο και άρχισε πάλι να προετοιμάζεται για πόλεμο.

Αρριανός, Αλεξάνδρου Ανάβασις, II, 25,1-3 μετ. Θ.Χ. Σαρικάκης, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών.

♦ Στη δεύτερη φάση (331-327 π.Χ.) προχώρησε στη Μεσοποταμία και μετά από μια ανοικτή σύγκρουση με τον περσικό στρατό στα Γαυγάμηλα, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Νινευί, νίκησε το Δαρείο Γ΄ και κατέλαβε τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, τη Βαβυλώνα, τα Σούσα (331 π.Χ.), την Περσέπολη, τις Πασαργάδες, τα

Εκβάτανα (330 π.Χ.). Συνέχισε τη νικηφόρα εκστρατεία με την κατάληψη των ανατολικών σατραπειών, της Παρθίας, της Υρκανίας, της Αρείας, της Αραχωσίας (330 π.Χ.) και στη συνέχεια της Βακτριανής και της Σογδιανής, όπου και συνέλαβε το Βήσσο, το δολοφόνο του Δαρείου Γ΄, τον οποίο και παρέδωσε στη βασιλική οικογένεια. Στις άκρες της περσικής αυτοκρατορίας ίδρυσε την Αλεξάνδρεια την Εσχάτη. Σ' αυτές τις περιοχές παρέμεινε περίπου δύο χρόνια.

♦ Η τρίτη φάση (327-325 π.Χ.) περιλαμβάνει την εκστρατεία στην ινδική χερσόνησο. Στόχος του Αλεξάνδρου ήταν να φτάσει μέχρι τα πέρατα της Οικουμένης που τότε πίστευαν ότι ήταν στην Ινδία. Στον Υδάσπη, παραπόταμο του Ινδού, αντιμετώπισε νικηφόρα τον τοπικό

ηγεμόνα Πύρο και προχώρησε ανατολικότερα μέχρι τον Ύφραση ποταμό, ο οποίος αποτέλεσε και το όριο της εκστρατείας του (326 π.Χ.). Η επιθυμία του να φτάσει μέχρι το Γάγγη δεν εκπληρώθηκε λόγω της αντίδρασης του μακεδονικού στρατού. Μέσω της χώρας των Μαλλών, ινδικής φυλής, έφτασε στις εκβολές του Ινδού και από εκεί ο ίδιος με το στρατό του πέρασε την έρημο της Γεδρωσίας, ενώ ο φίλος του, ναύαρχος Νέαρχος, παρέπλευσε τις ασιατικές ακτές μέχρι τις εκβολές του Τίγρη και του Ευφράτη. Ο Αλέξανδρος την άνοιξη του 323 π.Χ. άφησε την τελευταία του πνοή στη Βαβυλώνα, ενώ προετοίμαζε τον περίπλου της Αραβίας.

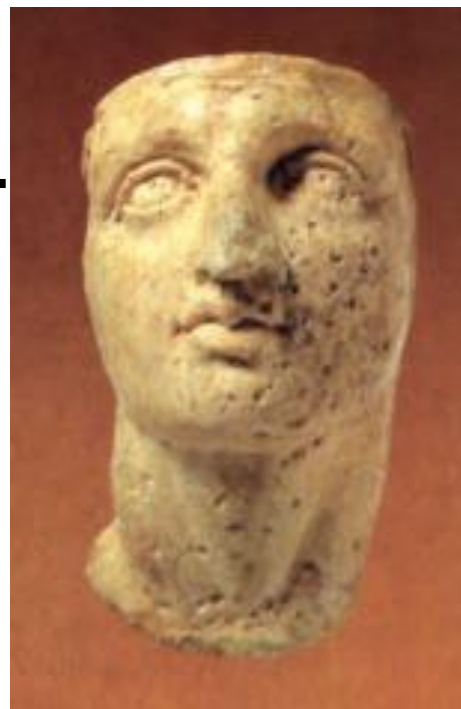
Το έργο του Μ. Αλεξάνδρου. Με την κατάκτηση της Ανατολής ο Ελληνισμός οδηγήθηκε στα πέρατα

του τότε γνωστού κόσμου· έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την οικουμενική του ανάπτυξη. Οι ερευνητές και οι ιστορικοί αυτής της περιόδου έχουν χρησιμοποιήσει ποικίλες έννοιες για να αποδώσουν τη δραστηριότητα και να χαρακτηρίσουν το έργο που σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα κατόρθωσε ο Αλέξανδρος.

Στο στρατιωτικό τομέα, για τον οποίο η εικόνα που έχουμε είναι πιο ολοκληρωμένη, ο χαρακτηρισμός του Αλέξανδρου ως διορατικού στρατηγού με μεγαλοφυή σκέψη δεν ανταποκρίνεται μόνο στο έργο των κατακτήσεων ορισμένων περιοχών, αλλά κυρίως στην εφαρμογή κατάλληλου σχεδιασμού για την αντιμετώπιση του αντιπάλου, τόσο στις κατά μέτωπο συγκρού-

σεις όσο και στις πολιορκίες πόλεων.

Πορτρέτο του Μ. Αλεξάνδρου από ελεφαντοστό. Βρέθηκε μαζί με άλλα μικρά πορτρέτα, μεταξύ των οποίων και του Φιλίππου Β', στο βασιλικό τάφο της Βεργίνας. Είναι όλα έργα έμπειρου καλλιτέχνη που αποδίδει με δεξιοτεχνία τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε προσώπου. (Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Σε ό,τι αφορά την πολιτική του δράση, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι πράξεις του αποσκοπούσαν στην ανάμειξη του ελληνικού με τον ασιατικό κόσμο και στην ένωσή τους

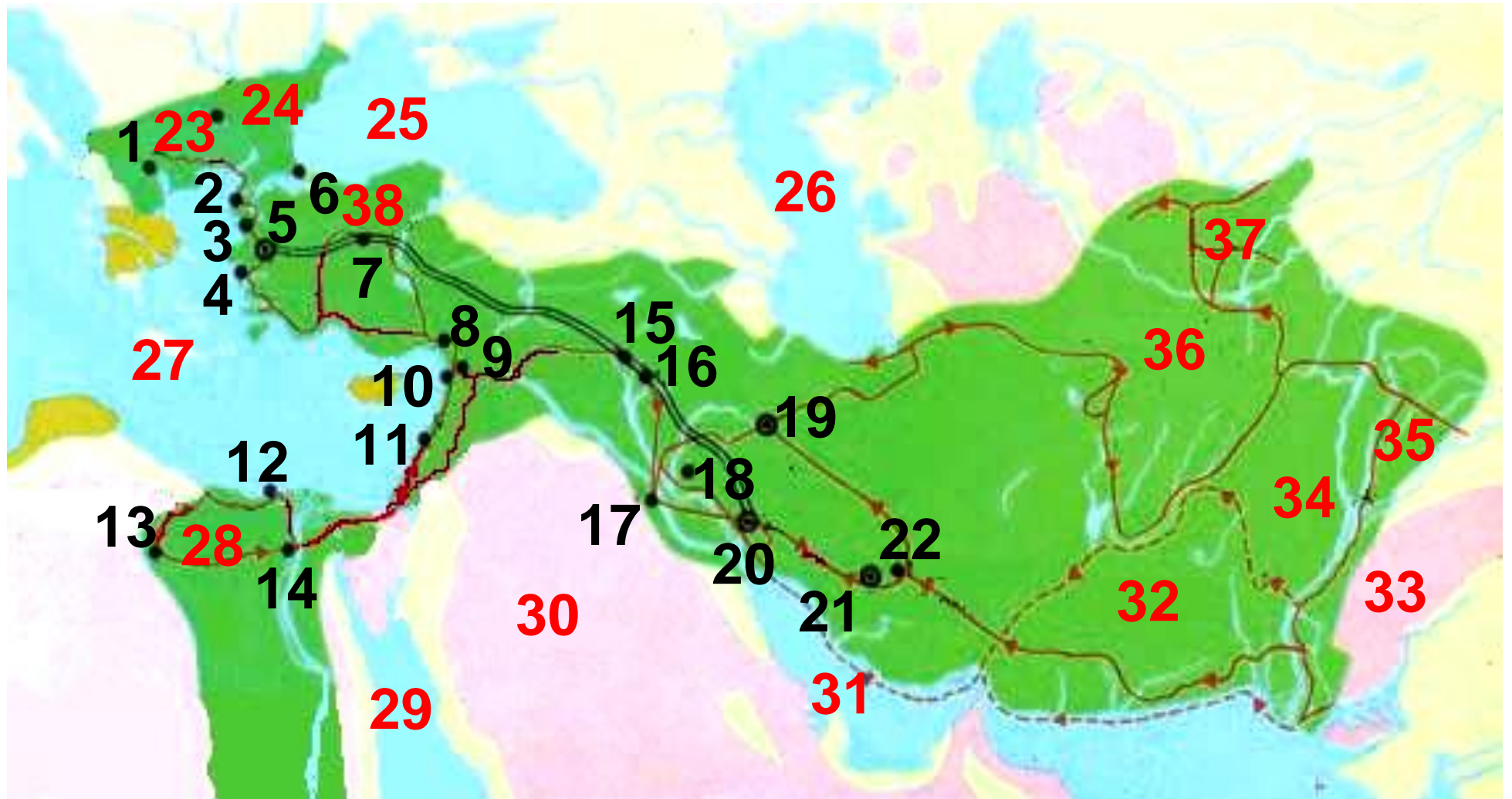
κάτω από μια ισχυρή διοίκηση. Έκανε αποδεκτές τις τοπικές συνήθειες, τις παραδόσεις και το διαφορετικό τρόπο άσκησης της εξουσίας για κάθε λαό. Διατήρησε το θεσμό των σατραπειών αναθέτοντας τη διοίκησή τους σε Έλληνες ή Πέρσες ηγεμόνες. Με αυτόν τον τρόπο επιδίωξε να δημιουργήσει μια καινούργια διοικητική παράδοση.

Στον οικονομικό τομέα, προώθησε το σύστημα της νομισματικής οικονομίας και εγκατέλειψε την ιδέα του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου. Οι σατράπες δεν ασχολούνταν πλέον με τη συγκέντρωση των φόρων και τη διαχείριση του δημόσιου πλούτου. Στη θέση της σατραπείας, που ήταν μέχρι εκείνη την εποχή και φορολογική μονάδα, δημιούργησε τη φορολογική περιφέρεια

με περισσότερες από μια σατραπείες. Οι θησαυροί που συγκεντρώνονταν μεταβάλλονταν σε χρυσό νόμισμα. Έτσι δημιουργήθηκε ενιαίο νομισματικό σύστημα στην απέραντη αυτοκρατορία.

Τέλος, στον πολιτιστικό τομέα, με τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού¹⁹ την υιοθέτηση πολιτιστικών στοιχείων από την παράδοση των λαών της Ανατολής, την ίδρυση νέων πόλεων που εξελίχθηκαν σε εμπορικά και πνευματικά κέντρα, τις εξερευνήσεις περιοχών, την επιθυμία για έρευνα - όπως αποδείχθηκε από τη συμμετοχή στην εκστρατεία φιλοσόφων και ερευνητών - διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις που έδωσαν στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου τη διάσταση της ένοπλης εξερεύνησης.

1. Πέλλα
2. Τροία
3. Πέργαμος
4. Έφεσος
5. Σάρδεις
6. Βυζάντιο
7. Γόρδιον
8. Ισσός
9. Αντιόχεια
10. Σελεύκεια
11. Τύρος
12. Αλεξάνδρεια
13. όασις Άμμωνος
14. Μέμφις
15. Γαυγάμηλα
16. Άρβηλα
17. Βαβυλών
18. Σελεύκεια
19. Εκβάτανα
20. Σούσα
21. Περσέπολις
22. Παρασγάδες
23. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
24. ΘΡΑΚΗ
25. ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
26. ΚΑΣΠΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
27. ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ
28. ΑΙΓΥΠΤΟΣ
29. ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΑ
30. ΑΡΑΒΙΑ
31. ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
32. ΓΕΔΡΩΣΙΑ
33. ΙΝΔΙΕΣ
34. Ινδός ποτ.
35. Ύφασις ποτ.
36. ΒΑΚΤΡΙΑΝΗ
37. ΣΟΓΔΙΑΝΗ
38. Γρανικός ποταμός

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

———▶ Πορεία Αλεξάνδρου - - - - - Ταξίδι Νεάρχου

19. Ο Ηρόδοτος αποδεικνύει την ελληνικότητα των βασιλέων της Μακεδονίας

Ότι είναι Έλληνες όσοι κατάγονται από τον Περδίκκα, όπως λένε και οι ίδιοι, το ξέρω κι εγώ καλά, μάλιστα θα το αποδείξω και παρακάτω. Αλλά και οι οργανωτές των Ολυμπιακών αγώνων το ήξεραν ότι έτσι είναι. Όταν ο Αλέξανδρος θέλησε να πάρει μέρος στους αγώνες και κατέβηκε στην Ολυμπία ειδικά γι' αυτό, οι Έλληνες αντίπαλοί του έκαναν ένσταση λέγοντας ότι δεν μπορούσαν ν' αγωνιστούν βάρβαροι στους Ολυμπιακούς αγώνες, αλλά μόνο Έλληνες. Τότε ο Αλέξανδρος απέδειξε ότι είναι Αργεΐος την καταγωγή και κρίθηκε Έλληνας. Αγωνίστηκε στο δρόμο του ενός σταδίου

και άγγιξε το τέρμα ταυτόχρονα με τον πρώτο. Έτσι φαίνεται ότι έγιναν αυτά.

Ηρόδοτος, Ε, 22 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Παρά το περιορισμένο χρονικό διάστημα της βασιλείας του (336-323 π.Χ.) και τη νεαρή ηλικία του - ήταν τριαντατριών ετών, όταν πέθανε - ο Μ. Αλέξανδρος έμεινε ζωντανός στη μνήμη των λαών. Το έργο του άφησε ανεξίτηλα ίχνη για τους επόμενους αιώνες και αποτέλεσε την τομή για μια διαφορετική πορεία των λαών της Ανατολής και της Μεσογείου. Η μορφή και η δράση του συνυφάνθηκαν με τη λαϊκή φαντασία και δημιούργησαν το θρύλο ενός μυθικού ήρωα στην παράδοση πολλών λαών.

Αργυρό δεκάδραχμο που κόπηκε σε ανάμνηση της νίκης στον Υδάσπη ποταμό.

Εικονίζεται ο Αλέξανδρος έφιππος ενώ επιτίθεται στον Πώρο που είναι πάνω σε ελέφαντα.

(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Ο πολιτισμός. Το μέτρο της πολιτιστικής ανάπτυξης των κλασικών χρόνων, εκτός από τα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα, προσδιορίζει η καθημερινή ζωή στις ελληνικές πόλεις της μητροπολιτικής Ελλάδας και στις αποικίες.

♦ Οι αντιλήψεις που είχαν οι Έλληνες για την εργασία, όπως η περιφρονητική αντιμετώπιση της χειρωνακτικής εργασίας και η ενασχό-

ληση των ελευθέρων πολιτών κυ-
ρίως με τα κοινά²⁰ .

♦ ο τρόπος της διασκέδασής τους
στα ιδιωτικά συμπόσια ή στις δημό-
σιες εορτές και πανηγύρια, με απο-
κορύφωμα τις θεατρικές παραστά-
σεις·

♦ ο κοινωνικός χαρακτήρας των τε-
λετών που πλαισίωναν τη γέννηση,
το γάμο και το θάνατο ήταν όλα
στοιχεία που φανερώνουν το πολι-
τιστικό επίπεδο της εποχής.

20. Η εργασία

Είναι φανερό λοιπόν απ' αυτά ό-
τι στην πόλη που έχει την καλύτερη
πολιτειακή οργάνωση και έχει πολί-
τες πολύ δίκαιους, όχι μόνο αναφο-
ρικά με τις αρχές του πολιτεύματος,
οι πολίτες αυτοί δεν επιτρέπεται να

ζουν ζωή χειρωνακτών ή εμπόρων, γιατί μια ζωή τέτοια είναι ταπεινή και ασυμβίβαστη με την αρετή, ούτε επιτρέπεται να είναι γεωργοί όσοι πρόκειται να γίνουν πολίτες - γιατί χρειάζεται ελεύθερος χρόνος και για την απόκτηση της αρετής και για την άσκηση των πολιτικών καθηκόντων.

**Αριστοτέλης, Πολιτικά, 7,
1328b-1329a.**

Μεταξύ των ελληνικών πόλεων, η Αθήνα κατείχε τα πρωτεία της πολιτιστικής ανάπτυξης. Η ευημερία και η ποιότητα της ζωής γίνονταν πόλος έλξης για τους πνευματικούς ανθρώπους και τους καλλιτέχνες άλλων πόλεων. Ο 5ος αι. π.Χ., ιδιαίτερα για την Αθήνα, έχει ταυτιστεί με τη δράση του Περικλή, την οικο-

Εικονογράφηση επι-
κού ποιήματος του
Πέρση ποιητή Νιζαμί
(17ος αι.). Στη μικρο-
γραφία εικονίζεται
στο θρόνο ο Αλέξαν-
δρος. Ο θρύλος του υιοθετήθηκε
από πολλούς λαούς.
(Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

δόμηση σπουδαίων έργων στην
Ακρόπολη, την τέλεση λαμπρών
πανηγύρεων και πνευματικών εκ-
δηλώσεων, όπως ήταν η γιορτή
των Παναθηναίων, των Ελευσινίων
Μυστηρίων και των θεατρικών πα-
ραστάσεων στις Διονυσιακές γιορ-
τές.

**Τοιχογραφία από τάφο της Ποσειδωνίας. Σκηνή συμποσίου. Αντιπροσωπευτικό έργο της ελληνικής ζωγραφικής των κλασικών χρόνων.
(Μουσείο Paestum)**

Τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. η ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών δημιούργησε έργα απaráμιλλα σε πνευματική και καλλιτεχνική λαμπρότητα, πρότυπα για τους δημιουργούς των μεταγενέστερων εποχών.

Η φιλοσοφική σκέψη από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. τοποθέτησε στο κέντρο του ενδιαφέροντος τον άνθρωπο και προσπάθησε να ερμηνεύσει τα φαινόμενα με βάση τη λογική (ορθολογισμός). Στην αρχή οι σοφιστές και ο Σωκράτης και τον 4ο αι. π.Χ. ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης επιζητούσαν με τις φιλοσοφικές θεωρήσεις τους πρακτικές εφαρμογές που θα βελτίωναν τον άνθρωπο και τη ζωή του.

Η ιστοριογραφία εκπροσωπήθηκε από τον Ηρόδοτο αλλά κυρίως από το Θουκυδίδη, ο οποίος με το έργο του έθεσε τα θεμέλια της επιστημονικής ιστορικής συγγραφής²¹. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε τον 4ο αι. π.Χ. ο ιστορικός Ξενοφών.

21. Ο Θουκυδίδης εξηγεί τη μέθοδο που χρησιμοποίησε για τη συγγραφή της «Ιστορίας» του

Οι αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν από διάφορα πρόσωπα είτε στις παραμονές του πολέμου είτε κατά την διάρκειά του, ήταν δύσκολο να αποδοθούν με ακρίβεια, τόσο εκείνες τις οποίες άκουσα ο ίδιος όσο κι εκείνες που άλλοι είχαν ακούσει και μου τις ανακοίνωσαν. Γι' αυτό και τις έγραψα έχοντας υπόψη τι ήταν φυσικό να πουν οι ρήτορες που να αρμόζει καλύτερα στην περίπτωση και ακολουθώντας, όσο το δυνατόν, την γενική έννοια των όσων πραγματικά είπαν. Για τα γεγονότα του πολέμου δεν θέλησα ν' αρκесθώ σε πληροφορίες του πρώτου τυχόντος ούτε στην προσωπική μου αντίληψη και μόνο, αλλά

έκανα προσεκτική έρευνα και για τα γεγονότα στα οποία ήμουν παρών και για τα όσα μου ανάφεραν άλλοι. Η εξακρίβωση ήταν δύσκολη, γιατί όσοι ήταν αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων μου έδιναν ο καθένας τη δική του εκδοχή, ανάλογα με τη συμπάθειά του προς τον ένα ή τον άλλο αντίπαλο. Η έλλειψη του μυθώδους από τη διήγησή μου, ίσως την κάνει λιγότερο ευχάριστη. Αλλά θα είμαι ικανοποιημένος αν το έργο μου κριθεί ωφέλιμο από όσους θελήσουν να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, θα είναι όμοια ή παραπλήσια. Έγραψα την ιστορία μου για να μείνει αιώνιο κτήμα των ανθρώπων και όχι σαν έργο επί-

**καιρου διαγωνισμού για ένα πρό-
σκαιρο ακροατήριο.**

Θουκυδίδης, Α, 22 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Η ποιητική τέχνη κυρίως με το έργο των τριών τραγικών (Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη) εξελίχθηκε σε θεατρικό λόγο υψηλών διανοημάτων («μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας»), ενώ με τις κωμωδίες του Αριστοφάνη σε κριτική της καθημερινής πολιτικής ζωής. Η τραγωδία και η κωμωδία είναι πνευματικές προσφορές ικανές να δικαιολογήσουν τις οφειλές της σύγχρονης πολιτισμένης ανθρωπότητας στο λίκνο της δημιουργίας τους, την Αθήνα της κλασικής εποχής.

Το δημοκρατικό πολίτευμα και η οργάνωση της δικαιοσύνης προς

το συμφέρον του πολίτη, τον 4ο αι. π.Χ., συνέβαλαν ιδιαίτερα στην καλλιέργεια του ρητορικού λόγου κυρίως με τους μεγάλους ρήτορες Λυσία, Ισοκράτη και Δημοσθένη.

Τοπογραφικό σχέδιο του πολεοδομικού - Ιπποδάμειου - συστήματος της Μιλήτου. Ο Ιππόδαμος τον 5ο αι. π.Χ. έγινε εισηγητής ενός νέου τρόπου οργάνωσης και σχεδιασμού των πόλεων. Η πρώτη πόλη που οργανώθηκε με συγκεκριμένο σχέδιο από παράλληλους και κάθετους δρόμους είναι η Μίλητος μετά την καταστροφή της (494 π.Χ.) από τους Πέρσες. Ο σχεδιασμός της νέας πόλης αποδίδεται στον Ιππόδαμο.

Ο ορθολογισμός της φιλοσοφικής σκέψης συνετέλεσε στην ανάπτυξη της επιστήμης. Την εποχή αυτή συστηματοποιήθηκαν οι γνώσεις για τη φύση και τον άνθρωπο. Οι περισσότεροι φιλόσοφοι, από την αρχαϊκή εποχή έως και τον 4ο αι. π.Χ., ήταν και ειδικοί ερευνητές που ασχολήθηκαν με τα μαθηματικά, την αστρονομία, τη φυσική, τη βοτανική και άλλες επιστήμες. Στην αστρονομία και τα μαθηματικά διακρίθηκε ο Αθηναίος Μέτων, στη χωροταξική οργάνωση των πόλεων με προδιαγραμμένο σχέδιο ο Ιππόδαμος από τη Μίλητο και στην ιατρική ο Ιπποκράτης από την Κω. Η πρόοδος που έφερε ο Ιπποκράτης στην ιατρική οφείλεται στη θεωρία του ότι όλες οι ασθένειες, ακόμα και η «ιερά νόσος», δηλαδή η επιληψία, έχουν φυσικά αίτια. Έτσι,

αφετηρία πλέον των ιατρικών ερευνών γίνεται η μελέτη του ανθρώπινου σώματος.

Το υψηλό επίπεδο έμπνευσης και δημιουργίας είχε τον αντίκτυπό του σε όλες τις μορφές της τέχνης.

α) Αρχιτεκτονική. Στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. η αρχιτεκτονική βρίσκεται κάτω από την επίδραση των αισθητικών αντιλήψεων και των τεχνικών γνώσεων της αρχαϊκής εποχής. Οι πρωιμότεροι ναοί χαρακτηρίζονται από ατέλειες που δίνουν βαρύτητα στα μνημεία, όπως συμβαίνει με το ναό της Αφάϊας Αθηνάς στην Αίγινα. Η εξέλιξη όμως ήδη από το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. είναι φανερή. Πολλά από τα ναϊκά οικοδομήματα συνδύασαν το δωρικό ρυθμό με ιωνικά στοιχεία. Χαρακτηριστικά μνημεία

που παρουσιάζουν την εικόνα της ανοδικής εξελικτικής πορείας της αρχιτεκτονικής είναι ο ναός του Διός στην Ολυμπία, ο ναός του Απόλλωνος στη Φιγάλεια και τα οικοδομήματα της Ακρόπολης των Αθηνών. Κορωνίδα όλων αποτελεί ο Παρθενώνας. Η αρχιτεκτονική αρτιότητα με τον εξάίρετο γλυπτό διάκοσμο έχουν συνδυαστεί σ' αυτό το έργο, του οποίου δημιουργοί είναι γνωστοί καλλιτέχνες της εποχής, οι αρχιτέκτονες Ικτίνος και Καλλικράτης και ο γλύπτης Φειδίας. Ανάμεσα στα οικοδομήματα της Ακρόπολης πρωτοποριακά στην αρχιτεκτονική τους κατασκευή είναι τα δωρικά Προπύλαια στην είσοδο του Ιερού Βράχου, έργο του αρχιτέκτονα Μνησικλή, και ο ιδιόρρυθμος ιωνικός ναός της Πολιάδας Αθηνάς, το γνωστό Ερεχθείον. Πραγματικό

κομφοτέχνημα που συνδυάζεται αρμονικά στη δυτική πλευρά της Ακρόπολης με τα Προπύλαια είναι ο μικρός ιωνικός ναός της Απτέρου Νίκης, έργο του Καλλικράτη. Το δεύτερο μισό του αιώνα κατασκευάστηκαν πολλά νέα οικοδομήματα, τα περισσότερα στην Αττική, που επικυρώνουν το μεγαλείο της πόλης - κράτους των Αθηνών ακόμα και στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο ναός του Ηφαίστου, ο γνωστός ως Θησείο, στην Αθήνα, ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο, το Ωδείο του Περικλή στην Αθήνα και το Τελεστήριο στην Ελευσίνα, το οποίο ανοικοδομήθηκε με μεγαλύτερες διαστάσεις.

Η αρχιτεκτονική τον 4ο αι. π.Χ., επηρεασμένη από την κοινωνικοπολιτική κρίση των πόλεων - κρα-

τών, προβάλλει νέες αισθητικές αντιλήψεις. Η πλούσια διακόσμηση και η πρόκληση εντύπωσης είναι στοιχεία που εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε στους ναούς του 4ου αι. π.Χ. Παράλληλα, γενικεύεται η κατασκευή νέου τύπου κτισμάτων, όπως είναι οι θόλοι (κυκλικά οικοδομήματα), τα θέατρα, τα βουλευτήρια. Είναι φανερό ότι η κατασκευή ναϊκών οικοδομημάτων υποχωρεί αριθμητικά σε σχέση με κατασκευές κοσμικού χαρακτήρα. Οι αρχιτέκτονες τώρα παραβιάζουν τους κανόνες της αρμονίας και του μέτρου, συνθέτουν περισσότερο ελεύθερα, συνδυάζουν εύκολα στοιχεία του δωρικού και ιωνικού ρυθμού, ενώ χρησιμοποιούν ευρύτατα ένα νέο τύπο κιονοκράνου, το κορινθιακό. Αντιπροσωπευτικά μνημεία της εποχής είναι ο ναός της

**Ο ναός της Απτέρου
Νίκης στην Ακρόπολη
των Αθηνών, ιωνικού
ρυθμού (427-424 π.Χ.).**

**Κορινθιακό κιονόκρανο
της θόλου της Επιδαύ-
ρου (360-320 π.Χ.). Εί-
ναι φανερή η τάση για πλούσια δια-
κόσμηση των αρχιτεκτονικών μελών.
(Επίδαυρος, Αρχαιολογικό Μουσείο)**

**Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα, ο ναός
του Διός στη Νεμέα, ο νέος ναός
της Αρτέμιδος στην Έφεσο, η Θό-
λος και το θέατρο της Επιδαύρου,**

το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού, το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους στην Αθήνα και πολλά άλλα.

β) Πλαστική. Η γλυπτική τέχνη των αρχαϊκών χρόνων είχε καθιερώσει συγκεκριμένους τύπους στη μορφή, την έκφραση και την κίνηση, τους γνωστούς κούρους και κόρες. Από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 5ου αι. π.Χ. οι κούροι και οι κόρες προοδευτικά ανανεώνονται στην έκφραση και στην κίνησή τους. Το «παιδί του Κριτίου» σημαδεύει το τέλος μιας εποχής και την αρχή μιας άλλης. Η νέα πολιτική και οικονομική κατάσταση που ακολούθησε τους περσικούς πολέμους αφήνει τον απόηχό της μέσα από τα έργα της μεγάλης πλαστικής των τριάντα επόμενων χρόνων. Η κίνηση, που αποτυπώνει τη ζωή, σε

Το επάνω μέρος αγάλματος του θεού Απόλλωνα. Αποτελεί την κεντρική μορφή της σύνθεσης του δυτικού αετώματος του ναού του Διός της Ολυμπίας, που έχει ως θέμα την Κενταυρομαχία. Αντιπροσωπευτικό έργο του «αυστηρού» ρυθμού.
(Ολυμπία, Αρχαιολ. Μουσείο)

συνδυασμό με την εσωτερική δύναμη που εκφράζουν τα πρόσωπα είναι τα βασικά στοιχεία που αντιπροσωπεύουν τα έργα του «αυστηρού ρυθμού». Χαρακτηριστικά δείγματα είναι ο Ηνίοχος των Δελφών, ο Δίας ή Ποσειδώνας του Αρτεμι-

σίου και τα γλυπτά του ναού του Διός στην Ολυμπία.

**Αθηνά του Βαρβακείου.
Αντίγραφο των ρωμαϊκών
χρόνων του χρυσελεφάντι-
νου αγάλματος της θεάς,
έργου του Φειδία.**

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Από τα μέσα του αιώνα μεγάλοι καλλιτέχνες εργάζονται στην Αθήνα αλλά και σε άλλες ελληνικές πόλεις και διακοσμούν με τα γλυπτά τους τα μεγάλα ιερά, όπως την Ακρόπο-

λη των Αθηνών, την Ολυμπία, τους Δελφούς, την Επίδαυρο κ.ά.

Ο Φειδίας και η «σχολή» του εργάστηκαν στη διακόσμηση του Παρθενώνα. Πρόκειται για έργα για τα οποία ο Πλούταρχος, συγγραφέας του 2ου αι. μ.Χ., αναφέρει ότι «η μορφή τους είναι παντοτινά ανέγγιχτη από το χρόνο, σαν να είχαν μέσα τους πνοή αμάραντη και μία αγέραστη ψυχή». Επιβλητικά αυτοτελή έργα του Φειδία ήταν τα χρυσελεφάντινα αγάλματα του Διός στην Ολυμπία και της Αθηνάς στον Παρθενώνα, καθώς και το μεγάλο χάλκινο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου στην Ακρόπολη της Αθήνας.

Ο Μύρων διακρίθηκε ως χαλκοπλάστης. Σ' αυτόν αποδίδονται ο «Δισκοβόλος» και το σύμπλεγμα της Αθηνάς και του Μαρσύα, γνωστά σε μας από αντίγραφα των ρω-

μαϊκών χρόνων. Από μεταγενέστερα αντίγραφα των ρωμαϊκών χρόνων γνωστά είναι και τα έργα του Πολύκλειτου. Ήταν ανδριαντοποιός, κυρίως αθλητών. Δημοφιλή έργα του ήταν ο «Δορυφόρος» και ο «Διαδούμενος».

Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου εργάστηκαν οι μαθητές του Φειδία, όπως ο Αλκαμένης και ο Αγοράκριτος, οι οποίοι οδήγησαν την πλαστική σε νέους εκφραστικούς τρόπους με τον «πλούσιο ρυθμό». Έτσι ονομάστηκε η καλλιτεχνική έκφραση που απέδιδε μορφές καλυμμένες με ιμάτιο το οποίο αφήνει να διαγράφεται το σώμα, παρά την πλούσια πτυχολογία του.

Χαρακτηριστικά δείγματα που σώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας είναι τα θωράκια* του περιβόλου της

Απτέρου Νίκης, όπως και ανάγλυφα ναών και επιτύμβιων στηλών.

**«Το παιδί του Μαραθώνα». Χάλκινο άγαλμα που ανασύρθηκε από τον κόλπο του Μαραθώνα. Εικονίζει παιδί με ευλύγιστο κορμό και χαριτωμένη κίνηση. Εντάσσεται στη «σχολή» των πραξιτελικών έργων (330 π.Χ.).
(Αθήνα, Εθν. Αρχαιολ. Μουσείο)**

Την ηρεμία και τη μεγαλοπρέπεια που παρουσίαζαν οι εξιδανικευμένες μορφές του 5ου αι. π.Χ. τη διαδέχτηκαν τον επόμενο αιώνα οι έντονες εκφράσεις στα πρόσωπα

των αγαλμάτων. Τα προβλήματα της εποχής αντικατοπτρίζουν πολλές φορές την αγωνία, την ανησυχία αλλά και το πάθος πάνω στις πλαστικές μορφές του 4ου αι. π.Χ. Μεγάλοι καλλιτέχνες, όπως ο Πραξιτέλης και ο Σκόπας, χρησιμοποιούν το μάρμαρο για την κατασκευή των έργων τους, ενώ άλλοι, όπως ο Λύσιππος, πλάθουν αριστουργήματα με το χαλκό. Ο Πραξιτέλης κατασκευάζει κυρίως αγάλματα θεών (Ερμής της Ολυμπίας, Κνιδία Αφροδίτη, Απόλλων Σαυροκτόνος κ.ά.). Ο Σκόπας εργάζεται στην ανάγλυφη διακόσμηση αρχιτεκτονικών μνημείων και εκφράζει με τα πρόσωπα των έργων του τον ταραγμένο συναισθηματικό τους κόσμο. Ο Λύσιππος ασχολείται με την κατασκευή ανδριάντων. Η τέχνη του ήταν ιδιαίτερα αρεστή στο Μ. Αλέξανδρο, του

οποίου τη μορφή είχε αποτυπώσει σε πολλά αγάλματα.

Τμήμα της παράστασης της πομπής των Παναθηναίων από τη ζω-

φόρο* του Παρθενώνα. Η ζωφόρος είχε μήκος 160 μ. και περιελάμβανε 360 ανθρώπινες μορφές και μεγάλο αριθμό μορφών ζώων (447-432 π.Χ.).

Σημαντικά έργα του 4ου αι. π.Χ. που σώθηκαν μέχρι την εποχή μας, αλλά μας είναι άγνωστοι οι δημιουργοί τους είναι ο έφηβος των Αντικυθήρων, το παιδί του Μαραθώνα και πολλά επιτύμβια ανάγλυφα από τον Κεραμεικό.

γ) Ζωγραφική. Οι πληροφορίες που έχουμε για τη ζωγραφική τέχνη είναι έμμεσες και προέρχονται κυρίως από τη γραπτή παράδοση και τις πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων. Μεγάλοι ζωγράφοι του 5ου αι. π.Χ. ήταν ο Πολύγνωτος, ο Μίκων, ο Ζεύξις κ.ά. Αμεσότερη αντίληψη για τη ζωγραφική της εποχής μπορούμε να έχουμε μέσω της αγγειογραφίας. Οι αγγειογραφικές παραστάσεις του ερυθρόμορφου ρυθμού και κυρίως των λευκών ληκύθων* μας δίνουν την εικόνα της εξέλιξης της ζωγραφικής.

Μεγάλοι ζωγράφοι του 4ου αι. π.Χ. ήταν ο Πάμφυλος (Σικυώνα), ο Απελλής (Ιωνία) και ο Πρωτογένης (Καρία). Ο Απελλής ήταν ο ευνοούμενος ζωγράφος του Μ. Αλεξάνδρου. Άμεση αντίληψη της ζωγραφικής του 4ου αι. π.Χ. μας δίνουν οι

«Ερέχθειον». Ιωνικός ναός με ιδιόρρυθμο σχήμα και περίτεχνη διακόσμηση. Είναι ιδιαίτερα γνωστός από τις Καρυάτιδες, τα αγάλματα δηλαδή των γυναικείων μορφών που λειτουργούν σαν κίονες στηρίζοντας τη στέγη της νότιας προεξοχής του οικοδομήματος. Η κατασκευή του ολοκληρώθηκε προς το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (405 π.Χ.).

Λίγες παραστάσεις που έχουν σωθεί κυρίως σε μακεδονικούς τάφους. Αντιπροσωπευτικά δείγματα είναι οι τοιχογραφίες των βασιλικών τάφων της Βεργίνας.

Ο Ελληνισμός στη Δυτική και Ανατολική Μεσόγειο. Την εποχή του μεγάλου αποικιστικού ρεύματος (8ος-6ος αι. π.Χ.) οι Έλληνες ίδρυσαν πολλές νέες πόλεις στη Δύση, στη Νότια Ιταλία, τη Σικελία, την Κυρηναϊκή, τις νότιες ακτές της Γαλλίας αλλά και στις ακτές της Ιβηρικής χερσονήσου. Οι σχέσεις τους με τους γηγενείς πληθυσμούς τις περισσότερες φορές ήταν ειρηνικές. Η εγκατάσταση και η διείσδυσή τους δε συνάντησε ιδιαίτερες αντιδράσεις· αντίθετα, αναπτύχθηκαν εμπορικές και πολιτιστικές επαφές με τους γηγενείς. Ωστόσο, υπάρ-

χουν και περιπτώσεις που οι επαφές αυτές συνδυάζονταν με ένταση, όπως φανερώνει η παρουσία στρατιωτικών φυλακίων και η εξαφάνιση στοιχείων άλλων λαών. Είναι προφανές ότι οι Έλληνες άποικοι στις επαφές τους με τους λαούς της Δύσης - Ετρούσκους, Σικελούς, Κέλτες, Ίβηρες, Καρχηδόνιους και άλλους - έδωσαν αλλά και υιοθέτησαν πολιτιστικά στοιχεία.

Δεκάδραχμο των Συρακουσών, γνωστό και ως Δημαρέτειο - από τη Δημαρέτη, σύζυγο του Γέλωνος. Κυκλοφόρησε μετά τη μάχη στην Ιμέρα.
(Βερολίνο, Αρχαιολ. Μουσείο)

Ενώ το μεγάλο πρόβλημα για τους Έλληνες στην κυρίως Ελλάδα, τα παράλια της Μ. Ασίας και την Κύπρο ήταν η περσική επεκτατικότητα, για τους Έλληνες της Δύσης ήταν η εξάπλωση των Καρχηδονίων και η διείσδυσή τους στη Σικελία. Μετά το τέλος των περσικών πολέμων και την αντιμετώπιση των Καρχηδονίων στην Ιμέρα της Σικελίας (480 π.Χ.), οι σχέσεις μεταξύ των δύο λαών περνούν σε περίοδο ύφεσης. Από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. όμως η επεκτατικότητα των Καρχηδονίων έναντι των ελληνικών πόλεων ανανεώνεται. Στη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ., η διείσδυσή τους αναχαιτίστηκε αρκετές φορές. Η κακοδαιμονία των ερίδων και εμφύλιων συγκρούσεων, ωστόσο, που κατέτρυχε τις ελληνικές πόλεις της κυρίως Ελλάδας και είχε επιτρέψει

στην περσική πολιτική να επηρεάζει τις σχέσεις τους, ήταν η ίδια πάλι αιτία για τις επεμβάσεις των Καρχηδονίων στις ελληνικές πόλεις της Σικελίας. (βλ. τόμος 4ος, σ. 115-118 κ.εξ.)

Στην Ανατολική Μεσόγειο βασικό προπύργιο του ελληνισμού ήταν η Κύπρος. Η γεωγραφική της θέση και τα πλούσια κοιτάσματα σε χαλκό ήταν παράγοντες που προσείλκυαν τα βλέμματα των Περσών και των υποτελών τους Φοινίκων.

Η Κύπρος, όπως είναι γνωστό, κατοικήθηκε από τους Έλληνες τη μυκηναϊκή εποχή. Στις ανατολικές της ακτές όμως υπήρχαν και αρκετές φοινικικές εγκαταστάσεις. Η γεινίαση με τις ασιατικές ακτές διευκόλυνε την επέμβαση των Περσών ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Μετά το τέλος των περσικών πολέμων το

Στατήρας* του Ευαγόρα Α' της Σαλαμίνας της Κύπρου. Από τα μυκηναϊκά χρόνια και μέχρι τα ελληνιστικά η Κύπρος ήταν χωρισμένη σε αυτόνομα βασίλεια τα οποία έκοβαν δικά τους νομίσματα.

μεγαλύτερο μέρος των πόλεων του νησιού απελευθερώθηκε από συμμαχικές ελληνικές δυνάμεις. Την εποχή της αθηναϊκής κυριαρχίας στο Αιγαίο, ο Αθηναίος στρατηγός και πολιτικός Κίμων πέθανε στο Κίτιο της Κύπρου (450 π.Χ.), στην προσπάθειά του να αναχαιτίσει την επικράτηση των Περσών στο νησί. Στη συνέχεια, οι Πέρσες ανακατέλαβαν τη μεγαλόνησο εκτός από την πόλη της Σαλαμίνας, η οποία πέρα-

σε στην κυριαρχία των Φοινίκων. Την περίοδο αυτή ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου υπέφερε, με αποτέλεσμα πολλοί να εγκαταλείψουν τις πόλεις τους. Την κατάσταση αυτή ανέτρεψε ο Ευαγόρας, η σημαντικότερη προσωπικότητα του κυπριακού Ελληνισμού της αρχαιότητας. Έγινε βασιλιάς της Σαλαμίνας, αφού απομάκρυνε τους Φοίνικες (411 π.Χ.)²². Η υπογραφή της Ανταλκιδείου ειρήνης (386 π.Χ.), ωστόσο, ήταν ένα πλήγμα για την Κύπρο, αφού με τη συγκατάθεση των Ελλήνων το νησί παραδινόταν στους Πέρσες. Ο Ευαγόρας προσπάθησε να αντισταθεί αλλά τελικά νικήθηκε (385 π.Χ.). Αποδέχθηκε τους όρους των Περσών και έγινε φόρου υποτελής. Η τύχη του ελληνισμού της Κύπρου δε διαφοροποι-

ήθηκε μέχρι την απελευθέρωσή του από το Μ. Αλέξανδρο (332 π.Χ.).

22. Ο Ευαγόρας: Η συμβολή του στην ανάπτυξη της Σαλαμίνας της Κύπρου

Γενικά δεν παρέλειπε τίποτα απ' όσα αρμόζει να έχουν οι βασιλείς, αλλά από κάθε πολίτευμα διάλεγε τα καλύτερα στοιχεία: Ήταν δημοκρατικός σ' ό,τι αφορά την εξυπηρέτηση του λαού, αριστοκρατικός όμως στην εκλογή των αρίστων ως κρατικών οργάνων· ήταν καλός στρατηγός για τη σύνεση που επιδείκνυε στους κινδύνους, εξουσιαστικός όμως γιατί υπερείχε σε όλα.

Και ότι ο Ευαγόρας είχε αυτά τα προτερήματα και ακόμη περισσότερα απ' αυτά, τούτο μπορεί κανείς

να το καταλάβει εύκολα από τις πράξεις του. Γιατί αφού παρέλαβε την πόλη (Σαλαμίνα) εκβαρβαρωμένη εξαιτίας της κυριαρχίας σ' αυτήν των Φοινίκων, χωρίς να δέχεται τους Έλληνες, ούτε να γνωρίζει τις τέχνες, ούτε να έχει εμπορικές σχέσεις αναπτύξει, ούτε να έχει λιμάνια, όλα αυτά διόρθωσε και επιπλέον εδάφη περισσότερα απέκτησε εκτός εκείνων που είχε. Φρόντισε να τειχιστεί η πόλη με συμπληρωματικά τείχη και τριήρεις ναυπήγησε και με άλλα έργα την λάμπρυνε τόσο, ώστε να μην είναι κατώτερη από καμία άλλη ελληνική πόλη, και την ενίσχυσε με τόση μεγάλη δύναμη ώστε πολλοί απ' εκείνους που την καταφρονούσαν προηγουμένως, τώρα να την φοβούνται.

Ισοκράτης, Ευαγόρας, 46-48.

Ομηρική εποχή

1. Πώς αντιλαμβάνεστε την άποψη ότι η μετανάστευση των Δωριέων δεν είχε «προσφυγικό» χαρακτήρα; Ποιες μεταναστεύσεις ελληνικών φύλων είχαν «προσφυγικό» χαρακτήρα; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
2. Να εξηγήσετε τη σημασία του ομηρικού «οίκου», αφού λάβετε υπόψη σας το παράθεμα 3.
3. Η μελέτη του παραθέματος 4 σε συνδυασμό με ό,τι γνωρίσατε για την πολιτική οργάνωση των ομηρικών χρόνων σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί;
4. Αφού λάβετε υπόψη σας την οικονομική κατάσταση των ομηρικών χρόνων, να εξηγήσετε σε ποιας κοινωνικής ομάδας ανθρώπους

**πρέπει να ανήκαν ο μεγάλος κρα-
τήρας και ο χάλκινος τρίποδας των
εικόνων των σ. 157,160 Τόμος 2.**

Αρχαϊκή εποχή

- 1. Να δικαιολογήσετε την άποψη που υποστηρίζει ότι οι πρώτες πόλεις - κράτη πρέπει να σχηματίστηκαν στα παράλια της Μ. Ασίας.**
- 2. Να εξηγήσετε γιατί η δημιουργία των πόλεων - κρατών συνδέεται με την παρακμή της κληρονομικής βασιλείας.**
- 3. Ποιο είναι το νόημα που απηχεί η παραβολή του Ησίοδου στο παράθεμα 8 σε ό,τι αφορά την κοινωνική κατάσταση της εποχής του (7ος αι. π.Χ.);**
- 4. Να εξηγήσετε σε τι διαφέρει η εξάπλωση των Ελλήνων του πρώτου αποικισμού από εκείνη του δεύτερου.**

5. Ποιες είναι οι πληροφορίες που παρέχει το παράθεμα 9 σχετικά με την ίδρυση των αποικιών και τις σχέσεις των αποίκων με τους γηγενείς πληθυσμούς;
6. Ποιοι λόγοι συνέβαλαν στην κρίση της αριστοκρατικής κοινωνίας;
7. Να εξηγήσετε γιατί η φάλαγγα των οπλιτών ευνόησε την ανάπτυξη της ιδέας της ισότητας.
8. Να εντοπίσετε στην εικόνα των αρχιτεκτονικών ρυθμών της σ. 48 τις διαφορές μεταξύ του δωρικού και ιωνικού ρυθμού.
9. Σε ποια συμπεράσματα καταλήγετε σε ό,τι αφορά την απόδοση της ανθρώπινης μορφής, γυναικείας και ανδρικής, κατά τους αρχαϊκούς χρόνους από την παρατήρηση των εικόνων της κόρης και του κούρου στις σ. 47 & 49;

10. Αφού διαβάσετε με προσοχή το παράθεμα 11 να απαντήσετε στις ερωτήσεις:

α) Ποια άποψη προβάλλει ο ρήτορας Λυκούργος στους Αθηναίους δικαστές σχετικά με την προέλευση του όρκου;

β) Από πού διαφαίνεται ο «εθνικός» χαρακτήρας της μάχης των Πλαταιών;

Κλασική εποχή

1. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του παραθέματος 14 ποια μέτρα του Περικλή συνέβαλαν στον εκδημοκρατισμό του αθηναϊκού πολιτεύματος;

2. Να σχολιάσετε την πληροφορία του Θουκυδίδη (παράθεμα 15) ότι «η πραγματική βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν ... ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους

Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν». Θα μπορούσαν να είχαν αντιδράσει διαφορετικά οι Λακεδαιμόνιοι;

3. Στο παράθεμα 16 ο Ξενοφών αναφέρεται στη συνεργασία των Αθηναίων με τους Πέρσες για την αντιμετώπιση των Λακεδαιμονίων.

Πώς κρίνετε αυτή τη συνεργασία;

4. Ο ρήτορας Ισοκράτης αναφερόμενος στην Ανταλκίδειο ειρήνη τη χαρακτηρίζει αισχρή και αξιοκατάκριτη. Ποιοι λόγοι δικαιολογούν αυτή την κρίση;

5. Ποια ήταν τα αίτια της επεκτατικής πολιτικής του Φιλίππου Β΄;

6. Να προσέξετε τους κύριους όρους των αποφάσεων του συνεδρίου της Κορίνθου (337 και 336 π.Χ.) και να εξηγήσετε ποια ήταν η πολιτική και κοινωνική κατάσταση

που επιδίωξαν να επιβάλουν οι Μακεδόνες στις ελληνικές πόλεις.

7. Να αξιολογήσετε το έργο του Μ. Αλεξάνδρου, αφού λάβετε υπόψη σας το χρονικό διάστημα στο οποίο επιχειρήθηκε. Σε ποιον τομέα, κατά τη γνώμη σας, επιτεύχθηκε το σημαντικότερο έργο;

8. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη του παραθέματος 21, στο οποίο ο Θουκυδίδης εξηγεί τον τρόπο εργασίας αλλά και το ρόλο του ιστορικού;

9. Αφού παρατηρήσετε με προσοχή τις εικόνες του βιβλίου που παρουσιάζουν γλυπτά έργα των αρχαϊκών και των κλασικών χρόνων, να διατυπώσετε τις απόψεις σας ως προς την εξελικτική πορεία της γλυπτικής (βλ. σ. 47, 49, 87, 129, 130, 133, 135).

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

ανατολίζουσα φάση/περίοδος: η χρονική περίοδος της ελληνικής αρχαιότητας (7ος αι. π.Χ. και αρχές του 6ου αι. π.Χ.) κατά την οποία χρησιμοποιήθηκαν στη διακόσμηση των έργων της πλαστικής και της κεραμικής στοιχεία προερχόμενα από την Ανατολή, όπως λέοντες, πάνθηρες, φανταστικά ζώα – σφίγγες, γρύπες – ρόδακες, άνθη λωτού κ.ά.

εταίρος, -οι: ο φίλος, ο σύντροφος. Έτσι ονομάζονταν οι ευγενείς στην αρχαία Μακεδονία.

ήλεκτρο: ορυκτό, φυσικό κράμα χρυσού και αργύρου.

θηρευτικό - συλλεκτικό στάδιο

οργάνωσης: μεγάλη χρονική περίοδος της εξέλιξης του ανθρώπου στη

διάρκεια της οποίας ο πρωτόγονος άνθρωπος επιβίωσε από το κυνήγι αγρίων ζώων και τη συλλογή καρπών.

λήκυθος: αγγείο στο οποίο τοποθετούσαν αρωματικά έλαια ή προσφορές για τους νεκρούς.

οψιανός: μαύρο ηφαιστειογενές πέτρωμα που έχει την ιδιότητα να απολεπίζεται σε τμήματα ιδιαίτερα κοφτερά. Χρησιμοποιήθηκε στους προϊστορικούς χρόνους για την κατασκευή λεπίδων, μαχαιριών και άλλων αιχμηρών εργαλείων.

πεζέταιρος, -οι: πεζός+εταίρος. Έτσι ονομάζονται οι στρατιώτες που επάνδρωναν τη μακεδονική φάλαγγα.

πελταστής: στρατιώτης ελαφρά οπλισμένος με πέλτη και ακόντιο. Η

πέλτη ήταν ασπίδα μικρών διαστάσεων σε σχήμα μισοφέγγαρου, κατασκευασμένη συνήθως από κλωνάρια ιτιάς με δερμάτινη επικάλυψη.

πολυδαίδαλος: αυτός που έχει πολύπλοκο σχέδιο, τη μορφή λαβύρινθου.

προαστική οργάνωση: οργάνωση οικισμού που παρουσιάζει χαρακτηριστικά πρώιμης αστικοποίησης, δηλαδή στοιχεία σχετικά με την οικονομική, την κοινωνική οργάνωση και τον πολεοδομικό σχεδιασμό του σε αρχικό στάδιο (βλ. και αστικός).

στατήρας: νομισματική μονάδα διαφορετικής αξίας από πόλη σε πόλη· μονάδα βάρους.

ταυροκαθάψια: αγώνισμα τελετουργικού χαρακτήρα, κατά το οποίο ο αθλητής έπιανε τα κέρατα του επιτιθέμενου ταύρου και με δυνατό άλμα πηδούσε πάνω από τη ράχη του ζώου, καταλήγοντας στο έδαφος πίσω από τον ταύρο.

φυλετικό κράτος: το κράτος το οποίο συγκροτούν άνθρωποι που ανήκουν στο ίδιο φύλο. Την εποχή των μετακινήσεων των ελληνικών φύλων (11ος-9ος αι. π.Χ.) διαμορφώθηκαν φυλετικά κράτη, των οποίων η συγκρότηση οφείλεται στην κοινή καταγωγή και στους συγγενικούς δεσμούς των μελών τους.

χαλκού εποχή/χαλκοκρατία: μεγάλη χρονική περίοδος στη διάρκεια της οποίας κύριο υλικό χρήσης

ήταν ο χαλκός· για τη μελέτη της έχει προταθεί η ακόλουθη τριμερής διαίρεση για τον αιγαιακό χώρο: πρώιμη (3000/2800-2000/1900), μέση (2000/1900-1600 π.Χ.) και ύστερη εποχή του χαλκού (1600-1100 π.Χ.).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 3ου ΤΟΜΟΥ

2. Η αρχαία Ελλάδα (Από το 1100 ως το 323 π.Χ.)

2.2 Αρχαϊκή εποχή 5

2.1 Κλασική εποχή 58

Ασκήσεις - Δραστηριότητες 146

Ερμηνευτικός πίνακας όρων 152

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.